

Чәфәр Чаббарлы

пәс ♦ *Оджални*

**ЧЭФЭР
ЧАББАРЛЫ**

ОД КЭЛИНИ

**Ижриги бир
шекилде пјес**

**БАКЫ
КӨНЧЛИК
1971**

Билээнли Елхан
 Агшин
 Солмаз
 Әбу Үбейд — Азербайманда эрб валиси
 Алтунбай
 Рэби
 Торгут
 Горхмаз
 Дөнмээ
 Тоғрул
 Күлкүн
 Алтай
 Илдырым
 Сөнмээ
 Јанардаг
 Оддамды
 Елчи — Бизанс елчиси
 Халг
 Эрб гошунларм

БИРИНЧИ КӨРҮШ

АТӘШКАҢ.

Солмаз тәрпәнмәз хәјали бир көрүнүшлө јанар одлар гар-
 шысында дајанмыш. Пүрмүзд вә Әһримәни андыран
 лки јығын балет, басғынчы вә гуручу көркәминдә рәгс едир. Ар-
 хада кишили-гадынлы бүтүн ел дуруб, Солмазын ајаглары
 алтында јанар одлара ибадәт едир... Та узагда, архада Елхан
 мәфтун бахышларла јалныз Солмаза бахыр вә халг сәчдә-
 јә кедәркән бир тәк о, далғын һаләтилә ајаг үстә галыр. Икинчи
 сәчдә Торгут һиддәтлә онун әлиндән тутур вә сәрт һәрәкәтлә
 сәчдәјә чәлб едир...

Намы — Јүксәк дағлар, улу танрым,
 Атәшиндән чанланыр,
 Јашыл бағлар, улу танрым,
 Күнсшиндән шәиләнир.
 Кениш чәлләр, улу танрым,
 Истәјиндән күл ачар.
 Көј сүнбүлләр, улу танрым,
 Күлүшүндән дәнләнир.
 Күскүн тәлә, улу танрым.
 Истәјиндән күлүмсәр.
 Дәрдли инсан сәнә тапғын
 Улу һүрмүзд, јол көстәр.

ИКИНЧИ КӨРҮШ

АТЭШКАН ГАРШЫСЫНДА.

Солмаз вә Алтунбај мө'бөддән чыгырлар. Елхан жанашыб сөјжар тахтым гапысыны ачыр. Алтунбај кечир. Солмаз кечөркөн бир гырпым Елханын үзүнө бахыр. Ејнилә Елхан мөчзуб вә далғын бир гијафәтлә онун көзләринә бахынча, Солмаз онун бахышларындан горкмуш кими, башыны чевириб тахта кечир. Елхан, дурдугу јердә донмуш кими галыр. Гуллар үч тәрәфдән тахты галдырырлар, јалпыз Елханын тутачағы тәрәф бош галдыгында тахт әјилдр. Ејни заманда Торгут әлиндәки гамчыны Елханын башындан чырпыр. Солмаз хәфиф бир диксиниш вә наразылыгла Торгута бахынча, Елхан да, фириндән ајрылмыш кими, диксинәрәк тахтын дөрдүнчү ајагындам тутур. Ирәлидә тахт вә архада әли гамчылы Торгут оларә кедирләр.

ҮЧҮНЧҮ КӨРҮШ

Гуллар јүк дашыјырлар. Елхан, архасында тај кечөркөн Солмазын охумасыны ешидиб дајлыыр.

Солмаз (бағчадаң)

Мән бир солмаз јарнағам ки, ччөкләри бәзәрәм,
Мән бир сусмаз дујугујам ки, үрәкләри көзәрәм.
Мән бир гызам севдијимчми чөфалара дөзәрәм.
Мәнсиз күлләр ачылмасын, ахар сулар дајансын.

Оху, бүлбүл, бәлкә јарым ојнасын...
Мән бир сөмәз улдузам ки, даим ишыг сачарам.
Мән бир ојнаг бүлбүләм ки, күлдән-күлә учарам.
Мән бир сағлы аләмәм ки, севкиләрдир ачарым
Мәнсиз күнәш көрүмәсин, гаралара бојансын.
Оху, бүлбүл, бәлкә јарым ојансын...

Елхан бу сәси ешиндичә дајаныр, динләјир. Архадан Торгут кәлир, ону гамчылајыр.

ДӨРДҮНЧҮ КӨРҮШ

БАРКАН.

Алтунбајын одасы, кениш зәнкин бир баркаһ, ачыг пәнчәрәдән јашыл бир бағча, узагда јанар дағлар көрүнүр.

Алтунбај (синирли)... Анд олсун бу јанар дағлара, анд олсун бу сөмәз одлара ки, дедикләриндә доғруја бәнзәр бир шеј көрсәм, бу күнәшә күлүмсәр баркаһы бајгушлар јувасына, торпаг үстүнү мөғбәрәләрә чевирәчәјәм, бу гијамәтин дәһшәтләри ичиндә о да мәнв олачаг, сән дә... мән дә!.. Сөјлә!..

Торгут — Ағамыз! Мән өјрәнә билдијим һәр бир шеји бүтүн чылпағлыгы илә, бүтүн дәһшәти илә сөјләдим. Јалпыз бир шеј галды: Солмазын көзәллијинә доғру каман чевириң һәриф сәнин өз гулун биләкәнли Елхандыр.

Алтунбај — На, на, ha! Нәлә дүнән һәррач базарындан әд ган, јаха ган дөрд-беш дирһәмә сатын алынмыш мискин бир кәлә, јазыг бир гул... Нә гәдәр күлүнч!..

Торгут — О, инди дә һәр күн әл ган, јаха гандыр. Сиа онун јазыг көрүмәсинә алданмајын. Бир тагым сөзләр дејир.

Дөјүрләр, сөјүрләр, дашлајырлар, о исә сусмаздыр. Сөјләјир, ба-ша салыр. Солмаз ону горујур. Чәтин ишләрә көндәрмир, ағыр јүкләр алтына вермир. Сиз ону јазыг көрмәјин, о бир дәһшәтдир.

Алтунбај — Елә бир мискинә Солмазын ујмасы даһа бө-јүк бир дәһшәтдир.

Торғут — Ағамыз!

Алтунбај — Кет, ону көзләјирәм.

Торғут (бир аз кетдикдән сонра сахланараг). — Ағам, Солмазыдамы?

Алтунбај — Һәр икисини. Јох, анчаг ону. Голу бағлы. Јох, јох, һәр икисини... Дајан... О нә курултудур?

Торғут (гапыдан бахараг). — Ағам, сизин кәндлиләриниздир.

Алтунбај — Бурах, бурах кәлсинләр. Онлар да мәни бо-ғаза јығмышлар. (Торғутун ардынча кәндлиләр курулту илә ичәри долушурлар) Христиан, атәшләрәст, бүтүн чәһәннәм топлашыб кәлмишдир. Нә истәјирсиниз? (Торғута) Сән кет, онлары көзлә-јирәм.

Горхмаз — Ағамыз! Сизә аман кәтиририк, бизим соя јорғанымызы үстүмүздән, сон парча чөрәјимизи боғазымыздан чыхарыб апарырлар.

Алтунбај — Сиз көзләјин. Һәлә сизин гызларынызы, кә-линләринчзи дә апарачаг ир.

Тоғрул — Апарырлар, ағамыз! Бу заваллынын евиндә бир ијнәси јох. Бачысыны сүрүкләјиб апармышлар.

Һамысы — Ачыг, ағамыз! Долана билмирик, бизи сојур-лар.

Алтунбај — Түлкү һәрифләр. Сизә һәр шеј аздыр. Дәри-нинә сојулмалыдыр. Сиз ики һәфтә бундан әввәл бүтүн веркиләри кәтирмәлијдиниз.

Дөнмәз — Ағамыз, је-је-је-јетишдирә билмәдик.

Һамысы — Гураглыг олду... Долу дөјду.

Горхмаз — Чатышдыра билмәдик.

Алтунбај — Орасы мәним ишим дејилдир. Мән сизин јеринизә әрәбләрин дар ағачындан асыла билмәрәм.

Тоғрул — Ағамыз! Һеч олмаса өз төјчүләриниз үчүн мөһ-ләт верин.

Алтунбај — Нанкорлар! Әкдијиниз бу јерләр киминдир? Сиз и јшадән кимдир?

Һамысы — Сизсиниз, ағамыз!

Алтунбај — Аһач бар кәтирмәк үчүн әкилир. Торпағыма ғаршы төјчү вермәјә дә чан чәкирсиниз. Түлкү һәрифләр! Мән сизин чох көзәл таныјырам.

Горхмаз — Аға...

Алтунбај — Сән дә, Горхмаз, дүнән дејирмишсән ки, би-зим сәксән әримиз вардыр. Ағамыз әрәбләр олмушса, Алтунбај нә истәјир. Јахын кәл! Мән өзүмү сизә танытдыраам. Мән, сән Горхмазы бу күн өз чолма-чочугундан ајырыб бир ита дәјишәчә-јәм. Сән онда мәни таныјарсан. Јахын кәл! Бах, мән бујам. (Бү-түн гүвәсилә үзүнә бир силлә вурур.) Сән дә, Тоғрул! Христиан һәриф, јахын кәл!

Һамысы — Аға, әсиркәјин, әфв един, бағышлајын!

Алтунбај — Јахын кәл, сәнә дејирәм, јахын кәл! (Әлиндән тутуб сүрүкләркән.)

Пәрда

БЕШИНЧИ КӨРҮШ

САРАЈ.

Алтунбајын сарајында. Солмаз бағчада.

Солмаз — Кет, артыг кет. Сән амансыз бир өлүмлә ојна-јырсан.

Елхан — Өлүм... Солмаз, сөјлә, јаврум! Һәр аддымында бир чәһәннәм ғажнаша бу бичимсиз һәјатдан мөгсәд кәдир? Је-

мөк, ичмөк, парлаг алтунлар, кениш баркаһлар һөятын мөгсәди-
дирми? Бу гэдәр диләджимиз азадлыг белә һөят үчүн бир мөг-
сәд дежилдир. Јемәк — јашамаг үчүн, көзәл сарајлар — тәбиәтнә
амансыз пәнчәсиндә өлмәмәк үчүндүр.

С о л м а з — Һалбуки азадлыг...

Е л х а н — Азадлыг, көзәл јашамаг үчүндүр. Јашајыш, азад-
лыг үчүн дежилдир. Бунлар һамысы бирәр васитәдир. Јакин әсил
мөгсәд нәдир?

С о л м а з — Сән ән доғру бир гадыны тапындыра биләрсән.
Сөзләрин бир илдырым кими инсанын бејиннә, бахышларын бир
ијнә кими үрәјинә санчылыр. Анчаг мән һеч бир заман сәнни **ола**
билмәјчәјәм.

Е л х а н — Нә үчүн, Солмаз, нә үчүн?

С о л м а з — Чүнки мән бармағымда атәшкәһн мүгәддәс
үзүјүнү кәздирирәм. Мән Алтунбајын нишанлысыјам.

Е л х а н — Јакин, Солмаз, сән ки, ону севмирсән?

С о л м а з — Һәр һалда о мәни сеvir... Мән сағ галарсам,
онун ола биләчәјәм. Чүнки мән одлар кәлинијәм, адәтимизчә мән
ним нишанлым өлкәнин ән зәнкин вә күчлү бир адамы олмалы-
дыр ки, о да индилик Алтунбајдыр. Мәни ондан тәк бир атәшкәһ
ала биләр.

Е л х а н — Будур әсрләрдән бәри заваллы инсанлығы дидиб
чәјнәјән чанавар! Будур әсрләр боју ганун адына һөкмранлыг сү-
рән ганунсузлуг! Нечин о зәнкиндир, мән бир көләјәм? Ана тә-
биәтин өз јавруларына вердиј бу јашыл чәмәнләр, кениш мән-
суллар чөлләр, ирмаглар, сәрин сулар — һамысы кимин олмалы-
дыр? Киминдир вә нә үчүн онундур? Голларында гүвәт,
варлығында сарсылмаз бир гәтијјәт чырпыныркән, мәни, көлкә-
синдән горхан бир ојунчағын әлиндә ојунчага чевириб тапынды-
ран нәдир? Киччик көндүндә диләкләр чырпынан сәни, күндә
бир бүлбүлүн маһнылары илә охшаначаг, күндә бир чичәјин јар-
паглары илә бәзәнәчәк сәни, чанлы бир инсан үрәјини әбәди әсә-
рәт таптағында чәјнәдән нәдир? Нә үчүн сән анчаг онун олма-
лысан?

С о л м а з — Заваллы чочуг! Мән сәнә ачыјырам. Бу нә

үчүнләр илә сән өз бојуну Алтунбајын ганлы пәнчәсинә кечирә-
чәк, өзүнү мәнв едәчәксән. О, чох јыртычыдыр. О, мәним угрумда
әтәкләр долусу алтун сәпәләмишдир. Сән унутма ки, мәни алмаг
истәјәнләрин бахышындан дашлар парчаланмалы, гылынчына,
мызрағына бүтүн варлыг тапынмалыдыр.

Е л х а н — Јох, бүтүн варлыг мәним гылынчыма дејил азад
диләкләрә, азад вичданлара тапынмалыдыр. Мәнв олмалыдыр
әски дүнјанын бу ганлы фәлсәфәси, бүтүн гылынчлар, мызраглар
ғырығамалы, јазыг бәшәријјәти өлүм пәнчәсиндә боған вурuş
тајрысынын ганлы һејкәли бу өлүм васитәләринин ғырынтылары
алтында әбәдлик олараг көмүлмәлидир. Башга бир јол жохдур.
Инсанлығын ничат јолу бу мәнфур мазарлығын гара торпаглары
үзәриндән кечмәлидир.

С о л м а з — Һејһат ки, сән бу мызраг ғырынтылары илә һеч
бир јана кедиб чыха билмәзсән.

Е л х а н — Мән мызрағымы ғырмадан бу ганлы һејкәлин
дајагларыны ғырачағам. Мән онун дајандығы дини, гүвәт вә
алтун һөкмранлығыны девирәчәк, бүтүн дөвләтләри, һөкүмәтләри,
адәтләри, ганунлары, динләри вә онларын јаратдығы бүтүн әски
дүнјаны учурачаг, бу һөят бајгушларынын мазарлығы үзәриндән
азад диләкләр вә азад вичданлар дүнјасына доғру чичәкли бир
јол салачағам. Бу јени дүнјаны бәзәјн азадлыг чичәкләринин
күлкүн јарпаглары, ораны ишыгландыран сәадәт күнәшнинин бу
алтун телләри алтында мән сәнни ајагларына енәчәк, мә'сум кө-
зәллијә пәрәстиш едәчәјәм.

С о л м а з — Заваллы чочуг! Сән бу кедишлә чох јашаја
билмәзсән. Бунун үчүн сәнә биләрсәнми нәләр кәрәкдир...

Е л х а н — Јалныз бир үмид. Чанлы бир һәдәф, бир әмәл
улдузу!

С о л м а з — Сонра?

Е л х а н — Сонра? Ох, Агшин! Агшин...

С о л м а з — Агшин?

Е л х а н — Мәним Агшин адлы бир гардашым вардыр...
Мән чочугкән ондан ајрылмышам. Мән ону чох сеvirдим, о да
мәни. О, аслан кими икид вә горхмаздыр.

Солмаз — Сонра?

Елхан — Бурадан гачыб ону талачагам, онунда эл-элэ вериб бүтүн дунјаја гаршы ұсан галдырачагам.

Солмаз — Елхан! Сэн билирсэнми ки, хилафэт валиси Әбу Үбејд Алтунбаја вә атәшкаһа фәрман јазмыш, мәни алмаг вә Багдад хәлифәсинин һәрәмханасына көндөрмәк истәјир?

Елхан — Ешитмишәм.

Солмаз — Сән билирсэнми ки, Алтунбај онлара јох демә-мишидр вә дејә билмәз.

Елхан — Ешитмишәм. Дејә билмәз, чүнки о өз гызылла-рынн дағылмасындан горхур.

Торгут көрүнүб бир тәрәфдә кизләнир.

Солмаз — Сән билирсэнми ки, атәшкаһ ачыглы Әһримәни овундурмаг вә халгы әрәбләрин сыхынтысындан гуртармаг үчүн мәни гурбан кәсмәк истәјир.

Елхан — Билирәм вә билирәм ки, фәрман хилафәтиндир, атәшкаһ исә сәни ган вә гылынча тәслим едир.

Солмаз — Сән билирсэнми ки, мән бу одларын бағрындан доғмуш бир гызам? Атәшкаһын әмринә гаршы дура билмәрәм. Алтунбај чох һиләкәр вә јыртычыдыр. Әрәбләр бүтүн дунјаны өз мызрагларына тәслим етмишидрләр. Сән өзүн онларын дар ағачындан гачмысан. Сән билирсэн ки, мәним тәлеим бунларын һәрәкәтиндән асылыдыр?

Елхан — Билирәм.

Солмаз — Артыг кет, дүшүн! Сәни бурада көрмәсинләр. Јохса һәр икимиз мәнв оларыг. Анчаг унутма ки, мән әрләрдә гуввәт, гүдрәт вә чәсарәти сеvirәм. Бир дә бу сөзләр илә көзлә-римә көрүнмә. Сән һамысыны билирсэн, кет! Мәни бу чәкизмә-ләрин ичиндән ала билсән... ким билир, бәлкә дә, бәлкә дә...

Елхан — Кедирәм, Солмаз! Анчаг унутма ки, нә олурса олсун, Елхан биләкәнли бу мәсум көзәллији унутмајачагдыр... Чых јерин дибиндән, Агшин! Чых...

Торгут — Дајан! Јазыг ки, һеч бир јана кедә билмәјәчәк-сән. Үзәриндә дајандығын гара торпаглар сои јурдун, сон мөза-рын олачагдыр.

Солмаз — Аман аллаһ, Торгут, әсиркә бизи, Алтунбаја сөйләмә...

Торгут — Артыг һамысыны билир. Дајан!

Бир нечә нәфәр архадан атылыб Елханын голларыны җарыјркән.

Пәрдә

АЛТЫНЧЫ КӨРҮШ

АТӘШКАҺ.

Сөнмәз — Әрәбләр әвәлләри һеч олмазса бөјүк мәркәз-ләрдәки очаглара, ибадәтханалара тохунмурдулар. Инди артыг өз јерләрини бәркитмишләр. Халгы зорла исламлыға чевирир, иман кәтирмәјәнин дилини кәсирләр. Она көрәдир ки, халг горху-сундан атәшкаһа кәлмир. Кечмишләрдә һәр күн нә гәдәр гурбан-лар олурду. Инди исә...

Оддамды — Дүнән вур-тут сәккиз готур чүчә, ики дә ах-саг кечи кәтирмишидрләр. Бундан нә олачаг? Кечәнләрдә көк тојуглар, тоғлулар кәлирди. Јејиб үчјашар супа кими ағнајыр-дыг... дејилми, Сөнмәз?

Сөнмәз — Бурах, Оддамды. Бурда иш тојуг-чүчә үзәрин-дә дејил, мәсәлә даһа дәриндир.

Оддамды — Дәринлијинә дәриндир, анчаг сөз арамьзда, сону јенә тојуг-чүчәдир. Јохса мәнә нә вар ки, халг очаға кәл-мир... Истәјир өләнә кими өз евинә дә кетмәсин.

Сөнмәз — Тәччүблүдүр ки, сән бүтүн өмрүндә анчаг гар-шыны долдурмусан, башына исә һеч бир саман чөлү дә салмамы-сан. Одур ки, гарнын башындан даһа долудур.

Оддамды — Ахтарсан, һамысынын гарны башындан бир аз агыллы чыхар. Анчаг сәнин ки, һеч көкүндән башын јохдур. Халис ичалатсан.

Сөнмәз — Сән нә данышырсан, Оддамды? Бурада бүтүн бир халгын мүгәддәрәтә дүшүнүлүр. Халг эрәбләрин чәбриндән гуртармаг үчүн одлардан көмәк истәјир. Бунлар дүшүнүлмәлидир. Јохса бир адам атәшкаһа кәлмәз...

Оддамды — Ај Сөнмәз! Мәсәләләрн дәрннләрә чәкмә. Халг өзү ки, кизли дә олса очага кәлир. Бир чүчәнин нә агырлығы бар. Дејинән адамлар симичләшмиш, битди-кетди.

Сөнмәз — Халгын јохдур. Ел таланмышдыр. Бир јандаг эрәбләр сојур, бир јандан елбәјиләр талајыр. Сән нә дејирсән, халг чана дојмушдур.

Оддамды — Һәлә дүнән Јанардаг дејирди ки, өлкәни сармыш фәләкәтин сәбәби Әһримәнин халгымыза чох дарылмасыдыр. Ону овундурмаг үчүн өлкәнин ән көзәл бир гызы — о дә Солмаз...

Сөнмәз — Бәли, јазыг... Көзәл Солмаз...

Оддамды — Бәли, Солмаз гурбан верилмәли вә атәшкаһда јандырылмалыдыр.

Сөнмәз — Бәли, Солмаз мәһв едиләчәкдир. Анчаг сән бунун сәбәбини билмирсән, дејилми?

Оддамды — Чаным, нә олур олсун. Гыз гурбанындан нә чыхачаг. Сизин башынызы шахта вурмушдур. Ишин елә көтүрмәлидир ки, ичиндән тојуг-чүчә—чыхсын. Чох адам Солмазын көзәлијинә бахмаг үчүн атәшкаһа кәлир. Ондан сонра ким кәлчәкдир.

Сөнмәз — Лакин нә етмәк, эрәбләр, эрәбләр... Солмаз атәшкаһын сүслү бир кәлинидир. О, улу һүрмүздүн көзәлләјини тәмсил едир. Солмаз һеч, јандырылыр, анчаг эрәбләр! Гара үзлү, ити дишли эрәбләр!.. Онлар Солмазын јох олмасыны тәләб едирләр вә бунунда да бүтүн өлкәнин очағыны сөндүрмәк истәјирләр, анлајырсанмы?

Оддамды — Ким? Мән? Мәнчә јанкәкил бир тојугун мә-

еләси һамысындан мүһүмдүр. Ај атам, гыз гурбанындан нә чыхачаг, тојугдан даныш, тојугдан.

Сөнмәз — Бурада гурбан јох, гылыч вар, гылыч. Јанардаг ону гылынча тәслим едир.

Оддамды — Аман, Сөнмәз, сән мәнн јаман горхуја салдын, демәк, бүтүн очаглары дағыдыб инди бизим дә очага эл атышылар, еләми?

Сөнмәз — Онлар Солмазы алыб Багдад хәлифәсинин һәрәмханасына көндөрмәк истәјирләр. Ел буна дөзмәјчәк. Галха-чаг. Эрәбләр исә бүтүн халгы гылынчдан кечирәчәкләр. Јанардаг јалвармыш, биз өзүмүз ону гурбан бәһанәси илә јох едәрик демиш, ајагларына дүшмүшдүр. Ишин ич үзү беләдир.

Оддамды — Ејваһ, мәһв олдуг...

Сөнмәз — Јаваһ! Бу нә курулатудур.

Халг бир курулту илә ичәри долушур.

Гөрхмаз — Санки галдыг, биздән нә олачаг, гапаз алтын-да сүрүкләнән бир јыгын сәфилин јашајышындан нә чыхачагдыр?

Халг — Бирјоллуг өлүм јахшыдыр. Јашаја билмәрик, бизә бир көмәк

Сөнмәз — Јаваһ, бирәр-бирәр сөјләјин. Нә олмушдур?

Гөрхмаз — Артыг нә олачагдыр! Јашаја билмирик. Дүнән бачымы апарырларды...

Сөнмәз — Ким?

Һамысы — Эрәбләр... Мәһв олуруг. Бизә бир јол.

Гөрхмаз — Бизә сығыначаг бир өлүм, өртүнәчәк бир мәзар көстәрән тапылмајачагдыр?

Халг — Сојулдуг, таландыг. Бизә бир чарә...

Сөнмәз — Гардашлар, азачыг көзләјин, индичә Јанардаг көләр.

Гөрхмаз — Илләр боју көзләдик. Әзилдик. Артыг дајанә билмирик. Бир тәрәфдән эрәбләр, бир тәрәфдән дә јолбасар елбәјиләримиз, алтунбајлар бизим көнүмүзү сојурлар.

Дөнмәз (пәлтәкләјәрәк). Мал бир јана, һәлә сигә ады илә бизим намусумузу зорлајырлар...

Ил д ы р ы м — Эрэб эскэрлэринни горхусундан гызларымыз, кэлинлэринимиз нэфэс чэкэ билмир.

Хал г — Јашамаг мүмкүн дежил. Долана билмирик, одлардан көмэк истэјирик.

Сөнмэз — Сус... Гардашлар, эрэблэрин адны чэкмэјин. Горхмаз — Нэ вахта гэдэр сусулачагдыр! Артыг сусулачаг бир шеј јох. Дајанылачаг бир шеј галмамышдыр...

Хал г — Чарэ көстэрин! Гадынларымызы апарырлар, Комаларымызы дагыдырлар...

Од дамды — Чығырмагдан бир шеј чыхмаз. Јахшысы будур сиз нэзир кэтирин. Тојугдан, чүчэдэн, гојундан, кечидэн, ким нэ бачарыrsa, нэ гэдэр бачарыrsa, нэ гэдэр чох бачарыrsa, мүгэддэс одлара гурбан кэтирин.

Горхмаз — Артыг бычаг сүмүјэ дајанмышдыр. Биз бу эрэб јуртычыларындан, бу вэши елбэјилэрдэн гуртулмалыјыг.

Од дамды — Элбаттэ, һэр шеј гурбан вермэклэ, тојучүчэ кэтирмэклэ дүзэлэр. Јохса...

Сөнмэз — Сус, Јанардаг кэлир. Анчаг эрэблэрин адны чэкмэјин. (Бахынараг.) һэр јердэ эрэб часуслары вардыр,

Ј а н а р д а г кэлир.

Горхмаз — Олсун. Бирјоллуг сөјлэјин. Өмэлијиксэ, иш тапаг. Вурушмалыјыгса, хэнчэр-бычаг ахтараг. Галмалыјыгса, һэрэ бир јана гачыб башыны гуртарсын. Јохса бүтүн өлкэ кениш вэ амансыз бир һэбсханаја чеврилимишдир. Бу зүлм артыг дајанылачаг бир шеј дежилдир.

Хал г — Дежилдир, дежилдир!

Јанардаг — Еј улу һүрмүздүн пак вэ тэмиз өвлдалары. Ачыглы Әһримэн елимизэ чох ачыгланмыш, нэ гэдэр ади гурбамлар верилрсэ овунмур. Она көрэ дэ атэшкаһ бу ачыглы руһу овундурмаг үчүн өлкөнин эн дэјэрли бир чаваһирини, дүнја көзэли, одлар кэлини Солмазы гурбан вермэји гэрара алмышдыр.

Дөнмэз — Кими? Солимазы?

Ил д ы р ы м — Ејваһ, одлар кэлини көзэл Солмазымы?
Јанардаг — Өзкэ бир јол јохдур. Бу күндэн улу һүрмүздүн тэлгини илэ Солмазын бөкарэти улу һүрмүздэ тапшырылачаг. Ибадэтдэн сонра јандырылачагдыр.

Рэбј эрэб эскэрлэри илэ кэлир.

Рэби — Дајанын. Кимсэ јериндэн тэргпнмэсин.
Хал г (гатышыг) — Ејваһ, мөһв олдуг.

Чахнашма

Сөнмэз — Аман, ағам, дагытмајын ибадэтханамызы.

Рэби — Орасыны сонда көрөрик. Јалныз доғрусуну дејэчөксиниз, бу адамларын арасында Елхан билэксэни кимдир? О, бурада Бабэк ады илэ јашајымыш.

Јанардаг — О бурада јохдур.

Сөнмэз — Алтунбајын көлөсидир. Орадан соруша билэрсиниз.

Од дамды — Сөн сус, чаным, бирдэн тутду ки, сөн өзүнээн, ја таныјырсан. Ким сүбуг едэчөксидир. Аға, о динсиз бир сэрсөмдир. Буралара кэлмэз.

Рэби — Сус, чөһөннөм бөкчиси! Кими һарада тапмағы биз чох көзэл билирик.

Горхмаз — Нэм дэ о сэрсэм дејил, эн доғручу бир адамдыр. Каш ки, бүтүн динлилэр онун кими ола идилэр.

Рэби — Нечэ, доғручудур?! Сиз һамыныз доғручусунуз. Бураја топлашыб ислама вэ бир олан аллаһа гаршы тэблиғат апарырсыныз. Кимдир она доғручу дејэн? Ирэли чых. (Горхмаз чыхыр) Сарыјын голларыны.

Јанардаг — Ағам! Ислама гаршы тэблиғат... Анд олсун...

Рэби — Бурах, бурах! Анд ичирэм дејэ бүтүн чөһөннөмин одларыны бураја долдурма. Јахшы, бу адамларын ичиндэ бакылы Горхмаз кимдир?

Горхмаз — Мэнэм.

Рәби — Чох көзәл, аялашылды. Сән Елханы һарадан та-
ныҗырсан?

Сүкут

Сән дүнән дә бир ислам мүчаһидини балта илә вурдунму?

Горхмаз — Онлар бу күн дә гардашымы богазламышлар,
бачымы сүрүҗүб апармышлар. Гэлбиниздә мәрһәмәт юхму?

Рәби — Чох көзәл! Елдар оғлу Илдырым кимдир?

Илдырым — Мәнәм.

Рәби — Ирәли кәл! Гаргал оғлу Дөнмәз кимдир?

Дөнмәз — Мән-мә-мәнәм.

Рәби — Ирәли кәл! Сарыҗын!..

Дөнмәз — Мәним а-намы за-за-зад-кәкә-кәк... гу-гу-гу...

Рәби — Бәсдир, гуггулдама. Бу адамларын ичиндә Гөрх-
маз оғлу Тогрул кимдир?

Илдырым — О, христиандыр, бураја кәлмәз.

Сөнмәз — Христианлар бураја кәлмәзләр.

Оддамды — Сән сус, чаным! Тутду ки, сән өзүҗән, нә
деҗәкәксән!

Рәби — О дүнән бурада деҗилми иди?

Илдырым — Арабир ибадәт вахты кәлир.

Рәби — Ибадәт вахты! Сиз бураја ибадәт үчүн деҗил, фа-
һишәләрин көзәллиҗини сеҗр етмәк үчүн кәлирсиниз.

Горхмаз — Бу тәһгир битмәҗәкәмки?

Рәби — Сән сәсини кәс! (Гырманчы онун башында вурур)
Тәләсмә. Биз бу күн һесаблашарыг. Доғрусуну деҗим, Тогрул
кимдир?

Јанардағ — Ағам, анд олсун...

Рәби — Бәсдир, көтүрүн һамысыны, јериндә аҗыр дәрәрик.
(Кедирләр.)

Күлкүн сон дәрәчә һәҗәчанлы бир һалда ағлајараг кәләр.

Күлкүн — Еҗваһ! Өлдүрдүләр, доғрадылар, мәнә бир кө-
мәк!

Гатышыг сәсләр — Ким? Нә?

Күлкүн — (Јанардағын аҗағларына гапанарат) Елбәҗимиз
бачымы борч јеринә алмышды. Бачым да даҗанмамыш, гачмыш,
о да адамлары илә кәлди. Атамы јараладылар, бачымы да өлдүр-
дүләр, көзүмүн габағында доғрадылар. Аман, мәнә бир көмәк,
сиз, еҗ исламлар, атәшпәрәстләр, христианлар, динсизләр, мәнә
бир көмәк, өлдүрдүләр, доғрадылар...

Пәрда

ЈЕДДИНЧИ КӨРҮШ

АЛТУНБАЈЫН ЕВИ.

Алтунбај (синирли) — Марағлыдыр, заваллы, искип
бир гулда бу гәдәр чәсарәт, чох марағлыдыр! Сән сөҗлә, барма-
ғында атәшкаһын мүгәддәс үзүҗүнү кәздирән, көзләриндә һүр-
мүздүн мәсум көзәллиҗини тәмсил едән одлар кәлини сәндәми
ону севирсән?

Солмаз — Мән һеч бир шеҗ билмирәм.

Алтунбај — Анд ичирәм күнәшин нишыгы телләринә, де-
диҗимиздә бир кәлмә јалан олса, һәр икиниз мәнв олачагсыныз.
О да, сән дә!

Солмаз — Мән һеч бир шеҗ билмирәм, мәнни јалныз онун
сөзләри марағландырыр.

Алтунбај — Бәли, онун сөзләри чох марағлыдыр. Мән
дә сәни даһа артыг хошландырмаг үчүн онун фүсункар дилини
дибиндән кәсдириб атдырачағам. Јох, јох, һәр икиниз мәнв ола-
чагсыныз, мәнни верәчәҗим чәза чох ағыр олачагдыр.

Солмаз — Мән онд гаршы һеч бир шеҗ дүшүмүрәм.

Алтунбај — Солмаз, Солмаз! Мәним бу адымы, бу гүвәт вә игтидарымы белә мискин бир кәләжә дәјишмәјин нә гәдәр ачыдыр!

Солмаз — Алтунбај, ағамыз...

Алтунбај — Солмаз, заваллы, сән мәһв олачагсан. (Елхана) Јахшы, сән сөјлә, әзиз философ, сөзләрин јарымчыг галды.

Елхан — Мәним сәнә дејәчәк бир сөзүм галмады.

Алтунбај — Јалһыз орасыны мәнә аңлат ки, сән кимсән?

Елхан — Мән... дүнјада сәәдәт јарада биләчәк улу бир гүвәт...

Алтунбај — ha-ha-ha! (Чағырыр.) Торғут! (Торғут киир.) Торғут! Сән сөјлә, бу заваллы кимдир?

Торғут — О сизин кәләниздир, ағамыз.

Алтунбај — Һарадан вә нечәжә алынды?

Торғут — Һәррач базарындан, әлли дирһәмә.

Алтунбај — Ешидирсәнми? Мән она нә едә биләрәм?

Торғут — Һәр бир шеј, ағам, бағышлаја биләрсиниз...

Алтунбај — Нечин орадан башлајырсан, алчаг, јарамаз. (Һидәтлә кәксүндән вурур. Торғут јыхылыр.) Кәксүндә кәлә гәлби дөјүнүр.

Торғут — Аға, өлдүрә биләрсиниз, боғдура биләрсиниз, гујаја атдыра биләрсиниз, дири-дири јерә басдыра биләрсиниз.

Алтунбај — Ешидирсәнми?

Елхан — Гој бунларын һамысына һәјәт вә мүһит утансын.

Алтунбај — Сән анла ки, сәнин бүтүн варлығын мәнлән асылдыр. Истәдјим гырһымда гара торпаглара дөнәчәксән.

Елхан — Биләрәм. Аңчаг мәнлән нә истәјирсән?

Алтунбај — Һәлә дур. Сәндә, доғрудан да, бир әр үрәји варса, ачыг сөјлә. Солмазы чоһму севирсән?

Елхан — Бәли, чоһ! Онсуз мәним үчүн варлыг бир һеч, јашајыш мәһнасыздыр. Һәр бахышында јени бир дүнја күлүмсәјән бу бағын фүсункар көзләри, һәр күлүшүндә бир һәјәт чырпынан бу инчә титрәк додаглары, һәр көрүшүндә јени бир әмәл, јени

бир диләк парлајан бу илаһи һејәти сеһмәмәк мүмкүндүрмү? Даһа нә сорачагсан?

Алтунбај — Уф, дөһшәт! Нанкор, гара үзлү нанкор...

Евиндә јашадығын, чөрәјини једијин бир адама...

Елхан — Једијим бу чөрәји мән бечәрмишәм. Отурдуғу бу кениш сарајын дашлары әлләримин габарларындан јапылмыш, торпағы алын тәримлә, көз јашларымла јоғрулмушдур.

Алтунбај — Демәк, мәним һеч бир шејим јохмуш.

Елхан — Јох.

Алтунбај — Јохса өзкәнин нишанлысына вурулдуғун да...

Елхан — Сәнин нишанлын јохдур. Бармағында үзүк кәздирән бир гыз, габырғасында дамға кәздирән бир өкүз, мәңчә, бирдир.

Алтунбај — Сәнчә Солмаз киминдир?

Елхан — Һәр һалда сәнин дејил вә олмамалыдыр.

Алтунбај — Мәним дејилсә, сәнинми олмалыдыр?

Елхан — Јох. Мәним дә олмамалыдыр.

Алтунбај — О заман кимин олмалыдыр?

Елхан — Кимсәнин. О һамынын, һамы да онун олмалыдыр. О өз истәкләринин, өз диләкләринин олмалыдыр.

Алтунбај — Өз истәкләринин, чоһ көзәл. Сән бу гануви һарадан дүзәлтдин?

Елхан — Бүтүн гануналарың һечлијиндән!.. Мәним үчүн дүнјада ганун адлы бир шеј јохдур. Ән бөјүк ганун шәхсин азад диләкләридир. Алтунларыңызы сахламаг, һагсызлығыңызы доғрултмаг, ағалығыңызы бәркитмәк үчүн јүлдүрдуғунуз јапма гануналары, јалан динләри мән танымырам. Мәним танрым, башгаларына зәрәр вермәз азад диләкләримдир.

Алтунбај — Көзәл диндир! Мәним гадыным, мәним олмаја да биләрмиш.

Елхан — Сәнин даим бир гадынын ола билмәз. Мән гуру дашлара, чансыз шејләрә, диләк һејванлара белә фәрдләрини јиләк һагыны гәбул етмәзкән, инсан үзәринә инсан јиләјлини сормаг күлүнчдүр. Бир гырһым белә дурадас, һәјәт ола билмәз, һәјәтын мүтәмади јүрүшләриндә һәр һәрәкәт бир тәкамүл, һәр

дәјишклик бир дуҗу ва һәр дуҗу бир диләк доғурукән, даими никаһлардан данышмағ һәјатын ахыныны сахламағ демәкдир. Бу күн сәнинлә олачағ гадын, жарын, истәрсә башгасы илә ола биләр.

Алтунбај — Бәли. Сәнин динин чох марағлыдыр. Солмазы марағландыран да бурасы олмалыдыр. О, Бағдад хәлифәсинин һәрәмханасында да бу сөзләри сајаглајачағдыр.

Солмаз — Аман аллаһ! Бу ад бир ијнә кими мәним үрәјмә санчылыр. Јох, Алтунбај, мән јабанчы елләрә әсир кетмәкдән исә, өз доғма одларымын гојнунда өлмәк истәјирәм.

Алтунбај — Бәли, Солмаз, анчағ бу јени пејғәмбәр сәни мүдафиә едәчәкдир.

Елхан — Сән едәчәксәнми?

Алтунбај — Мән, бүтүн дүнјаја мејдан охујан бир гүвәтә гаршы дура билмәрәм. Ону мүдафиә едә билмәрәм.

Елхан — Мән исә едәрдим.

Алтунбај — Ахыр сән анла ки, бу чарпышан гүвәләрә гаршы сән бир һечсән.

Елхан — Лакин мән бу һечликлә дә бир һәгигәтәм.

Алтунбај — Еләми? Мәнә бах. Сәнин сөзләрин чох марағлыдыр. Сән һеч дә ағылсыз дејилсән. һәјатда һәр кәс алдана биләр. Сән исә јалварыб...

Елхан — Алдандығым јох. Дедијим дүшүндүкләримдир. Јалварышы исә мәнә кәрә билмәјәчәксәннiz.

Алтунбај — Еләми? Чох көзәл! Солмаз, бизи тәк бурах. (Торғута.) Сән дә кет, чағырарам. Артығ јетишәр. Мән фикрим дәјиштин. Инди, јени пејғәмбәр, јахын кәл, динлә. Сән чох маһир бир нишанчысан. Севдијин гыз бүтүн өлкәннин эн көзәл гызы — одлар кәлинидир. Биз кәләчәкдә чарпышарығ. О, үстүн чыханын олачағдыр. Инди исә бир тәрәфдән әрәбләр ону алыб Бағдад хәлифәси Мә'муна һәдијјә көндәрмәк истәјирләр. Бу олмазса, атәшкәһ ону гурбан ады илә јахачағдыр. Биринчиләр сүнкүјә, икинчиләр исә халгын кобуд башсызлығына дајанырлар. һәдәф бир, нәтичә дә бир вә һечдир.

Елхан — Сән гызылларынын дағылачағындан горхуб гымылданмырсан.

Алтунбај — Мәнә бах. Сән чох көзәл бир нәтигсән. Јурдумузда чарпышан гүвәләрә гаршы сәнин фәлсәфән эн кәскин бир гылынчдыр. Елхан биләкәнли, сән Солмазы сеvir исән, өзүндә ону горујачағ бир чәсарәт дујур исән, анд ич, әлбир чалышағ... Нечин сусурсан, сөзләрин доғрудурса, өлүмдән горхмурсанса, анд ич.

Елхан — Анд ичирәм ки, мән сон күнүмәдәк ону бүтүн варлығымла бүтүн дүнјаја гаршы горујачағам. Анчағ сәнсиз!

Алтунбај — Нечин?

Елхан — Чүнки бизим кедәчәјимиз јоллар башга-башгадыр.

Алтунбај — һалбуки мән сәнин мә'нәви гүвәт вә чәсарәтини мадди көмәјимлә күчләндира биләрдим. Сән доғручу бир пејғәмбәр дә олсан, алтунсуз бир иш кәрә билмәзсән.

Сәһнә ардындан бир инлити гоһур вә кетдикчә ачы бир фәрјал шәклинн алыр.

Елхан — Мән бүтүн һәјат фәлсәфәсини күчсүзләрин, јохсулларын јалварышы, күчлүләрин, варлыларын мәрһәмәт вә сәхавәти үзәриндә гуран сајғысыз пејғәмбәрләрин мәнтигсизлијин тәкрат етмәк истәмирәм. Мән күчсүзләрин, јохсулларын таленни күчлүләрин, варлыларын мәрһәмәт вә сәхавәтинә дејил, онларын өз әлләринә тапшырырам. Дүнјада әбәди сәадәти, азадлығы, севкиләри, бирлик вә гардашлығы тәрәһһүмләр, сәләгәләр дүзәлтмәјәчәкдир. Изләдијим севки, бирлик вә гардашлығ дүнјасы гурулмадыгча, мән ач оғрулуғлары, јолбасарлығлары доғрулдур, бүтүн һәјата башсызлығ билдириши верир, бүтүн әски дүнјаја гаршы һәрб ачырам. Будур мәним кедәчәјим јол, истәр исән мәнимлә кедә биләрсән.

Алтунбај — Елхан биләкәнли, чочуг олма. Алтунсуз дүнја кечинмәз. Чижин-чијинә кедә биләчәјимиз јолу ајырма. Мән алтундарымла сәнә кизли көмәк едә биләрәм.

Елхан — Мәнимлә кедәчәк олсан, сәни халгдан аҗыран бу алтунлардан, бу сансыз сәрвәтдән бир гырпымда ваз кечиб јола чыхмалысан.

Алтунбај — Елхан, бир дә унутма ки, сән әрәбләрнин дар аҗачындан гачмыш бир адамсан, сәнин Елхан олдуғуну анчаг мән билирәм. Инди дә кәл (онун әлиндән дартыб пәнчәрәјә доғру сүрүјәркән), бах! Нә көрүрсән?

Елхан — Һәр күн көрдүјүм ганлы дәншәтләрдән бири, һәр күн мәнимлә чијин-чијинә Солмазын тахтыны кәздирән јазыг Дашдәмири узатмышлар, јаш чубугларла, јалын күрәкләринә дөјүрләр. Ганы көјләрә сычрајыр...

Алтунбај — О, сәнин Солмаза гаршы ешгини билир нә кизләдирмиш.

Елхан — Јалан! О һеч бир шеј билмир. О, күнаһсыздыр. Мәнәм мүгәссир, мән.

Алтунбај — Торғут! (Дејә чағырыр, сонра Елхана.) Унутма ки, бир дәгигәдә мәһв ола биләрсән. (Торғут кәлир.)

Елхан — О јазыгда һеч бир күнаһ јох.

Алтунбај — Әлләриндәки ган нәдир?

Торғут — Көләннәзә јүз чубуг ворулмасыны бујурмушду-нуз.

Алтунбај — Вурулдуму?

Торғут — Сәксәнинчидә өлдү.

Елхан — Дәншәт! Јерләр ган, көјләр ган!

Алтунбај — Сон сөзүмдүр, чочуг олма, дүшүн, јолларымызы ајырма.

Елхан — Мүмкүн дејил, анлајырсанмы, мүмкүн дејил, бу көләлик дүңјасы, бу алтун һөкманлығы, бу гылынч һакимијәт сүрдүкчә, бу ганлы әлләр јујулмајачагдыр. Индичә күнаһсыз бир инсан үрәји сусдурулду. Һалбуки мән ону алтунлара, динләрә, көләлијә гаршы мүбаризәјә чағыраркән ачыгланыб атдыгы балтанын јери будур, көксүмдәдир. Ганы һәлә дә дајанмамышдыр. Мүмкүн дејил, мән бу ганлы алтун вә гылынч һөкманлығына дүшмәнәм.

Мәним вуруш јолларым бу ганлы сарајларын харабалылары үзәриндән кечир. Анлајырсанмы! Мән инсанлығын үмуми вә әбади сәәдәтини бу шәхсијәт истибададынын мазарлары үзәриндә тикмәк истәјирәм. Анлајырсанмы! Дүшүндүјүм вурушда илк дүшмәнәм эрәб басгынчылары, икинчи дүшмәнәм бәшәријәти салышдыран вә күчсүзләри әздирән динләр, үчүнчү дүшмәнәм исә көләлик төрәдән бүтүн индики ичтимаи мүнһит вә јашајыш гурулушудур ки, онун да башында сән вә сәнин кими инсан гәссаблары дурурлар. Башга јол јохдур. Мәним јолум сәнә гаршыдыр.

Алтунбај — Мән дә сәнә гаршыјам. (Дејә үзүнә бир силлә чырпыр вә ејни заманда) Торғут (Дејә ишарә едир, үч-дөрд нәфәр ичәри кирир.) Бәјәнирсәнми?

Елхан — Бәли, о елә дә олмалыдыр. Затән һәр бир дүһа мүнһитин сапғынлығындан, һәр бир даһи мүнһитин јумруглары, тәпикләри алтындан доғур.

Алтунбај — Еләми?.. Торғут!.. (Елханы дөјә-дөјә чыхарырлар.) Өлүнчәјәдәк. Елә, елә. Јалварачагсан. Елә, Бәркдән.

Елхан — Мән дилими кәмирәчәк, дүшмәнә гаршы инләмә-јәчәјәм. Јалһыз бир ричам вар, гардашым Агишин сағ исә мәни арајачаг. Она мәндән сон вида.

Алтунбај — Торғут! (Дөјмәкдә давам едирләр.) Бәркдән, елә, елә!

Торғут — Ағам, ган јерә ахачаг.

Алтунбај — Олсун, Бәркдән, елә!

Солмаз — (бир һәјәчанла ичәри атылараг) Алтунбај, аман, бағышла, мән кимсәни севмәрәм. Өлдүрмә, бағышла!

Алтунбај — Һм! Дајана билмәдин! Бәркдән, елә, елә.

Солмаз — (бир изтирабла Алтунбајын ајагларына гапарараг) Аман, әфв ет, јазыгдыр, өлдүрмә!

Алтунбај — Сапғын гадын, сән сусмајачагсан.

Боғазындан јапышыб боғмаг истәркән Рәби өз дәстәси плә кирир.

Рәби — Дајанын, бу нәдир? (Һамысы дајаныр.) Онларын тагсыры нәдир?

Алтунбај — (јалтагланараг) Знакардыр, ағам!

Рэби — Ому? Јахшы. (Әскерләрә.) Ону сахлайы. Ону үчүм бизим хүсуси ганунумуз вардыр. Дашгалаг едилмәлидир. Сонра, сөвләјин, бурада биләкәнли Елхан кимдир? О бурада Бәбәк ады илә јашајырмыш.

Сүкут

Солмаз — (јавашдан Алтунбаја) Сән көстәрмәјәчәксән, дејилми?

Рэби — Бу нә сүкутдур? Сиздән сорурам, Елхан кимдир?
Елхан — Мәнәм, мән.

Рэби — Чох көзәл! Бәлли олцу. Ислам дининә, бир елан аллаһа гаршы үсјан галдыран, халг ичиндә тәблиғат апарыб ели динсизлијә, зинаја, јолбасарлыға, үсјана чағыран сәнсәнми?

Елхан — Бәли, мәнәм.

Рэби — Сән һәлә бир јол һәбсдә олмусанмы?

Елхан — Ики јол. Сонункуда дар ағачындан гачдым.

Рэби — Чох көзәл, бу дәфә артыг өлүмдән гача билмәзсән. Дар ағачы һазыр, будур, фитва әлимдәдир. Алтунбај, сән белә јарамазлары кизләдирмишсән!?

Алтунбај — Мән биләмәишәм, аға. Мән ону һәррач ба- зарындан алмышам.

Рэби — Јахшы, сән дә бизимлә кедәчәксән. О гыз нә дејир?

Алтунбај — Неч, ағам, бағышланмасыны диләјирди. Мән өзүм Әбу Убейдә әрз едәрәм. Бәлкә һаһар едәр, сонра кедәрсиниз??!

Рэби — Бурах бу дилләри, һајды!

Алтунбај — (Елханын јанындан кечәркән јавашча) Сәрсәм һәриф мөһв олдуғ.

Елхан — (Солмаза доғру сүрәкли вида бахышлары илә) Олсуғ, јалныз она тохунулмасын. (Кедирләр. Солмаз бир төһәс- сүрлә ардларынча бахыб галыр.)

Солмаз — Ох, күскүн тале, күскүн тале! (Аглајарағ дия үстә дүшүр.)

Пәрдә

ХИЛАФӘТ ВАЛИЛИЈИ

Әбу Убейд. Зүбейр.

Әбу Убейд — Јаз ки, атәшпәрәстләрчә јахшылыг таңрысы һүрмүзд һәмишә ишығларда; паклыг вә көзәликләрдә тәчәссүм едир. Оша көрә дә бу гыз һәр күн ибәдәт вахты өз нишанлысынын евиндәм атәшкаһа кәлиб, өз фүсункар көзәллији илә халға гаршы дурмалыдыр. Атәшкаһ мү'бидләри буна дини бир рәнк верирләр- сә дә, һәр шејдән әввәл, бу, халғын бәдни дуғуларыны охшамағ вә халгы атәшкаһа сүрүкләмәк үчүндүр. Олар кәлининин көзә- лијини көрмәк үчүн өлкәнин һәр тәрәфиндән кәчләр, дәлиганлы- лар, бәлкә гочалар, гадынлар белә ахышыб кәлирләр. Баш очағын тәмәллини сарсытмағ үчүн бу гыз мүтләг атәшкаһдан чыхарылыб тәләф едилмәлидир. Анчағ көзләдијимиз гүввә кәлиб јетишмәди- јиндәм, бөјүк үсјанлара јол вермәмәк үчүн, тәдричән тәдбирләр көрүлүр. Јаз. Тәзјиг давам едир. Кичик очағлар тәдричлә дағы- дылыр. Сөз вә ишлә исламын нәшринә, халғын руһән әрәбләшмә- синә чалышылыр. Азадлыг үчүн мүбаризә тәшәббүсләри амансыз- часынча боғулур. Усјанчылар, хүсусилә башчылары тәғиб вә дәр- һал е'дам едилирләр. Веркиләр топланыр. Азәрбајҗаннин христиан вә атәшпәрәстләрини үсјана тәһрик үчүн Бизанс императорлуғу тәрәфиһдән кендәрилмиш мәктубу, топланмыш веркиләри вә дә- вәләрлә нефт кендәририк. Баги салам. Әмирәлмө'минин хәлифә- нин әлләрин өпүрүк.

Агшин — (кирәрәк) Салам әлејкүм!

Әбу Убейд — Вә әлејкүм, бујурун, Агшин! (Зүбейрә) Јах- шы, керисини өзүн јаз битир. (Агшинә) Сәфәриниз чох узун сүр- дү. Барн гардашыныздан бир хәбәр билдинизми?

Агшин — Јох, үч күндүр ат белиндә дағлары, дашлары

жәзірәм. Чочуг икән жашадығымыз оба дағылыш. Гардашымдан исә сораг билән јохдур.

Әбу Үбејд — Түркүстана нә вахт кедирсиниз?

Агшин — Мәктуб көндәрдим. Бу ахшам да өзүм јола дүшүрәм. Анчаг јенә гардашымдан никаран вә көзү јашлы кедирәм.

Әбу Үбејд — Адыны сөјләрсиниз, биз дә сораг едәрик. Тапыларса, мәктубла билдирә биләрик.

Агшин — О чох көзәл олар. Тәкчә гоча дајымы тапа билдим. О да мәнимлә данышмаг истәмәди.

Әбу Үбејд — Нә үчүн?

Агшин — Мәним мүсәлман олдугуму билинчә: — Сән бизим јурдумузу тармар едән, атәшкәһларымызы хараба, халгымызы әсир едән әрәбләрин дининә иман кәтирмисән. Кет, улу һүрмүздүн вә јазыг халгымызын дүшмәни, мән ханнлә данышмарам, — дејә ағлады. Гардашымы сордум, нә гәдәр јалвардым, кәстәрмәди. Ачыгландым. Нәлак едәчәкдим, јалныз гочалыгына бағышладым.

Рәби — (кирәрәк) Нәһәјәт, Елханы тапдым. Дүшмән үнсүрләрдән дә бир чохуну јахаладым. Дустагдадырлар. Алтунбај да әмрә мүнәтирдир.

Агшин — (бир марагла) Рәби, кими дединиз, Елхан кимдир?

Рәби — Биләкәнли бир гул, динсиз бир һәриф.

Агшин — Биләкәнли Елханмы?

Әбу Үбејд — Амма, Агшин, о бир бәла, о бир чәһәннәм.

Агшин — Аман нә дејирсиниз? Биләкәнли Елхан, о мәним гардашым олачагдыр. Мәним үрәјим дејүнүр. Кәнчдирми?

Рәби — Ијирми-ијирми бир јашларында.

Агшин — Аман, о өзүдүр! О мәним гардашымын јадикарыдыр.

Әбу Үбејд — Елә исә чох тәссүф! Бу адам исламын, даһа доғрусу, бүтүн динләрин амансыз бир дүшмәнидир. Атәшпәрәст белә дејил. Гәти бир динсиз вә әхлагсыздыр.

Агиш — Аман, нә дејирсиниз?

Әбу Үбејд — һөкүмәт, ганун, дин вә шәраитләри гыр-

ғын төрәдән бирәр амил көрүр. Бунлара лүзүм көрмәз. Фәрдләрин хусуси малларына, һәтта әрләрин гадынларына белә јијәлик һагғыны танымајан, издивачы һагсызлыг көрән бир динми вә ја тәригәтми сөјләјәлим, чыхармышдыр. Бунлар һеч, нәлә сјјасәтчә дајанылмаз бир адам! Халгы бизә гаршы гијам етирмәк үчүн дәстәләр һазырлајыр.

Агшин — Аман, нә дејирсиниз?

Әбу Үбејд — Е'дамына гәрар верилмишдир.

Агшин — Е'даммы, о мәним гардашымын бирчә јадикарыдыр. Мән ону тутдуғу јолдан гајтарарам.

Әбу Үбејд — Дүшүнчәли бир адамдыр. Исламы гәбул едәрсә, бир орду гәдәр әһәмјјәти вардыр. Бөјүк бир мөвгә тута биләр. Лакин о дөнмәјәчәк. Мән ону көрмүшәм. Гәти вә сарсылмаз бир адамдыр.

Агшин — Јох, јох, о мәни чох сефир. Биз бир-биримизи гардаш дејә чағырырыг вә еләчә дә сефирик. Мән ону доғру јола гајтарарам.

Әбу Үбејд — Алтунбај кәлсин. (Рәби ону кәтирәркән.) О, бу адамын гулу имиш. (Алтунбаја) Алтунбај, башга адла кәздирдијин аламын халгы әрәбләрә гаршы үсана чағырыб дәстәләр дүзәлтдијини билирсинизми?

Алтунбај — Мән биләмәшәм, ағам! Мән өзүм дә ону өлдүрмәк истәјирдим. О, динсиз вә әхлагсыз бир сәфилдир. Ага тәсдиг едә биләр.

Рәби — Ичәри кирәркән голу бағлы, узадылыб дејүлдүјүнү көрдүм.

Агшин — Аман, заваллы гардашым! Рәби, дајана билмирәм. Тез мәни онун јанына апарын. Мән ону гајтарарам.

Әбу Үбејд — Кедин, анчаг унутмајын ки, әкәр дөнмәзсә, биз ону сағ бурахмајачағы.

Агшин — Јох, јох, мән ону доғру јола кәтирәрәм.

Кеднрләр

Әбу Үбејд — Алтунбај, артыг сизин гулунуз асылачаг. Сиз өзүнүз дә...

Алтунбај — Мән, аға, исламы гәбул етмәк гәрәрына кәлдим.

Әбу Үбејд — Нә вахт, дар ағачындан асылдыгдан сонрамы?

Алтунбај — Хејр, аға! Дүнәндән, жарындан.

Әбу Үбејд — Сизи тәбрик едирәм. Јакин сиз бу күн сәһәр веркиләри кәтирмәлијиниз.

Алтунбај — Аға, кәндләрә төвчү гојмушам. Тахылы јығыб битирмәмишләр. Мәним өз бәһрәләрим дә галмышдыр.

Әбу Үбејд — Артыг сөз билмирәм. Сабаһ ахшам бүтүн веркиләр бурада олмалыдыр. Ондан башга, Бағдаддан алдығым әмрә көрә бир аја кими ики мин әскәр үчүн сәфәр вә мұһарибә ләвазиматы дүзәлтмәли, бир дә, Бағдада нефт кәндәрмәк үчүн әлли дәвә вермәлисиниз.

Алтунбај — Аға, кәндлиләр вермир, үсјан галдырырлар.

Әбу Үбејд — Намысыны гылынчдан кечиртдирәрәм. Сән өзүн дә асыларсан.

Алтунбај — Мән мүсәлман олачағам.

Әбу Үбејд — Мәнә фәрги јохдур, сөјләдијим шејләр вахтында верилмәлидир.

Алтунбај — Бир дә, аға, мәнә сизин үчүн чох көзәл вә дәјәрли бир јагут вардыр. Мүсаидәнизи...

Әбу Үбејд — Јахшы. Солмаз нә олду? Артыг мүсәлман олдугдан сонра да ону Әмирәләмәнин хәлифәдән гачырачагсынызмы? Кединиз. Нә аз, нә чох, үч күн сизә вахт.

Алтунбај — Аға, артыг Солмаз атәшкаһа көчүрүлүр вә бу күнләрдә јахылачагдыр.

Әбу Үбејд — Еләми? Јахшы, кедин. Сизи чағыртыдырам. (Рәби кәлир.) Дедикләримин һамысы олмалыдыр.

Алтунбај — Көзләрим үстә. (Кедир)

Әбу Үбејд — Рәби, Солмаз бу күн атәшкаһа көчүрүләчәкмиш.

Рәби — Хәбәр алынмыш, аға.

Әбу Үбејд — Нечин мәнә билдирләмәмиш? О гыз бир гырпым белә көз алтындан гачырылмамалыдыр. О тәләф олма-

лыдыр. Тез, мүмкүн гәдәр тез... О чәһәннәм бәкчисини ичәри бурахдыр. (Әлиндәки қағыз бахыр, сонра ичәри кириб гапыда дајанмыш Оддамдыја.) Сән нә истәјирсән?

Оддамды — Аға, сизин әскәрләрдән бири зәһмәт чәкиб мәним гызымы зад еләмишдир. Еһ... Бөјүк илтифат вә тәнтәнә илә сачларындан сүрүјүб апармышдыр. Чочугчуғаз он-он дәр дашындадыр. Нәлә евин гаршысында тојуг-чүчәјә бахырмыш...

Әбу Үбејд — Чәһәннәмин кор бәкчиси. Белә хырда ишләр үчүн шикајәтә јер таппадымчы? Рәби! (Һиддәтлә она бахыр.)

Рәби — Аға, мүһүм бир ниш олдуғуну сөјләди.

Оддамды — Аға, хырдачалар гулаг вермирләр. Кетдим, дөјүб габырғаларымы јумшалтдылар. Гызчығаз балача ушагдыр.

Әбу Үбејд — Он јашында гыз балача дејилмәз.

Рәби — Бир дә, аға, әскәрләрә сигә һаггы верилмишдир. Нәм дә буналар мүнкир олдуғлары үчүн гызынын фитвасилә...

Әбу Үбејд — Шәриәтчә һәр шејләри һалалдыр. Апар, јаныма кәлмәк үчүн јалан дедијинә көрә бу чәһәннәм бәкчисинә әлли тәзијана вурдуруб, алты ај һәбс етдир.

Оддамды — Аман, аға, бағышлајын. Истәрсиниз тојуг-чүчәләри дә апарсынлар.

Әбу Үбејд — Кет, кет.

Оддамды — Аман, аға. (Ајағларына гапаныр.) Алты-једди дә көк гојун вар. Мәни әсиркәјин. Гочајам, ушағларым вар.

Әбу Үбејд — Кет, кет, апарын буну.

Рәби — Кет дедиләр, кет. (Бојундан чөлә итәләјәрәк.) Буну сахлајын.

Әбу Үбејд — Рәби, Агшин кетдимиз?

Рәби → Гуш кими һәбсханая учду. Аман, гардашыны нә гәдәр дә сеvirмиш.

Әбу Үбејд — ((ј а в а ш ч а) Рәби, мән билирәм о һәриф өз фикриндән дәнмәјәчәкдир. Фикриндә дә тәк дејилдир. (Кағыз а ба х а р а г.) Горхмаз, Тоғрул, Дәнмәз, Илдырым вә башгалары асылачагдыр. Елханын исә сәссиз, башы кәсиләчәкдир. Сонрадан гачмыш дејиләчәкдир. Агшин елә билмәлидир. Анладынмы? Нәм дә бу кечә. Кет, Солмазы да унутма.

Рэби — Баш үстә, аға.
Оддамды — (гапыдан сохулар ага) Ага, үч-
дөрд дә маазлыг кечи вардыр...
Әбу Үбейд — Чәһәннәм ол, чәһәннәм эбанәси. (Гаши-
ја доғру атылыр.)

Пәрдә

ДОГГУЗУНЧУ КӨРҮШ

ҺӘБСХАНА

Дустаглар бир инилти илә јерә сәрилмишидрләр.

Горхмаз — Лакин сәндә туһаф бир сәбр вармыш. Бир күн бөјүк бир издиһамын сәни сөјәрәк, лә'нәтләр совурага сәни дашладығыны көрдүм. Ертәси күн исә алдығын сон бир парча чөрәји өзүн јемәјиб дүнән бизә даш атан гаҗаја вердин. Мән сәнин үрәјинә һејрәт едирәм.

Дөнмәз — (пәлтәкләјәрәк) Халг өз фәјдасыны билмирсә, сәнә нә вар. Бәдәнин гәлбирә дөнмүшдүр.

Елхан — Халгын көзләри гапалыдыр. О өз достуну чох вахт танымыр. Мән ондан тәшәккүр көзләмирдим. Она көрә дә атдығы дашлара да дарылмырдым. Көксүмдә ачылмыш һәр бир даш јарасы мәнним үчүн зәфәр чичәји гәдәр севимлидир. Ох, әкәр халг мәнни аңламыш олсајды... Мәнним сәними, горхмаз, фәдакар бир көмәјим олсајды... Ох, Агшин, Агшин. Көзләдим, кәлмәди, ахтардым тапылмады.

Илдырым — Артыг һәр шеј битди. Сабаһ биз даһа күнәшни ојнаг ишыгларыны көрмәјәчәјик. Јазын илыг нәфәсини

дујмаҗаҗағы. Лакин өлүмдән бу кечәнин интизары даһа дәһшәт-
лидир.

Елхан — Өлүм мәнни горхутмур. Фәгәт мәнним әмәлләрим боран кечирмиш чичәкләр кими ачмадан солаҗаг.

Агшин — (Сәси кәлир). Бу заваллылар гујунун ди-
бинәми салынмышдырлар?

Елхан — Дајан, бу нә сәсдир? Аман, бу сәс мәнә нә гәдәр
таныш кәлир.

Агшин — Ишыг вер, көз-көзү көрмүр.

Елхан — Агшин? Фәгәт мүмкүнмү, һејһат, бу сәс бир ха-
тират мизрабы кими гәлбимин бүтүн телләрини инләтди. (д о-
н у г к ө н л ү м ү с а н к и и с и т д и. Ч о ч у г к ө н һ ә р
и к и м и з а т а м ы н д и з л ә р и ү з ә р и н д е о т у р у б
н а ғ ы л л а р ы н ы д и н л ә р д и к.) Ох, чочуглуг. О инди
мәнним душтагда олдуғуму биләрсә... Фәгәт һејһат, о кетди. Көзлә-
дим кәлмәди, ахтардым тапылмады. Ана Түркүстан ону удду.
Ким билир, бәлкә дә өлдү.

Агшин — (Сүр'әтлә ачылан гапыдан бир
һәјәчәчә) Елхан, Елхан һарадасан?

Елхан — Агшин, мүмкүндүрмү!

Агшин — Елхан, Елхан, галх көјөрчиним. Сәнсәнми, үзүнү
көстәр!

Елхан — Кимсән, Агшинсәнми?

Агшин — Сәнсән? Елхан, Елхан, мәнәм! (Бир һәјә-
чәчә ону гучаглајыр.) Нәһајәт сәни тапдым.

Елхан — Агшин, Агшин, сәнсән, сән. Мән сәнин үрәјини
дөјүнтүсүнү дујурам. Агшин! (Ч о ч у г к и м и о н а с а р ы л а
р а г.) Шүкүр ки, өлмәдән сәни көрә билдим... Бу үзүнү шәһәр
сән һарада идин? '

Агшин — Мән, мән о замандан бүтүн дүнјаны, Мисри, Ша-
мы, Әндәлиси, һәр јери кәзмишәм. Даима сәни арамышам, Ел-
хан!

Елхан — Мән дә арајырдым, Агшин! һәр күн һәр јердә...
Фәгәт тәле бизи бу гаранлыг душтагда көрүшдүрдү. Сәнидәми
һәбс етдиләр?

Агшин — **Жох**, **Елхан**, **jox!**. Мән сәни гуртармаға кәлимишәм. Заваллы, сәндә чан галмамыш, гуру кәмиксән. Титрәјирсәм. Отур, гардашым. Мән үч күндүр ки, ат белиндә сәни арајырам. Обамыз дағылмыш. Анлат нә олду бизим севимиз? Мәним гардашым, сәнии атан?

Елхан — Өлдүрдүләр. Гоншу елбәји басгын етди. Обамызы дағытдылар. Атамы өлдүрдүләр. Мәни әсир тутуб сатдылар.

Агшин — Сән о вахтдан гулсанмы?

Елхан — Ох, Агшин, һеч сорма, маңара чох. О күндән мән һәррәч малы кими әлдән-әлә сатылырдым. Ох, сәндән сонра мән нәләр чәкдим, нәләр. Бир һечә јол гачдым. Тапдылар, дөјдүләр, јенә сатдылар. Дар ағачына сүрүкләдиләр. Гачдым. Ох, сәндән-ајрыланы сүрүнмәдјим бир јер, чәкмәдјим бир эзаб галмады.

Агшин — Бу ган нәдир? Јаралысанмы, көксүн сарыглыдыр! (Бир изтирабла бәдәнини јохлајараг.) Јазыг, сәнии бәдәниндә сарынмамыш јер јохдур.

Елхан — Сорма, Агшин, бу јазыг көзү гапалы халг өзү өз сәәдәтинин таңрысы олдуғуна инанмыр. Бу узун илләрдә сәни арамадығым јер, сормадығын: адам галмады. Инди јенидән өзүмү чочуг кими һисс едирәм. Әлләрин нә гәдәр доғма, сычаг вә күчлүдүр. Мән сәни беләчә күчлү тәсәввүр едирдим. Јадындымы, чочугкәи һәрәмиз атамын бир дизи үзәриндә отурадыг. Бир күн сән мәним әлими сыхдын. Мән бағырдым, ағладым. Мән һәмишә о гүввәти һисс едирдим. Сән дә еләчә сағлам вә күчлүсән. Мән һәр дәфә көләликдән гачыркән кимсәсиз дағларда сәни көрмәк, сәниңә әлибр чалышмаг истәјирдим.

Агшин — Сән ағлајырсан, Елхан!

Елхан — Үрәјим чочуг кими инчәлимиш, нәһајәт сәни тапдым. Севинчимдән јаш боғазымы боғур. һалбуки бу вахта гәдәр һеч бир дашдан, һеч бир силләдән ағламамышам.

Агшин — Чох шүкүр ки, мән өлмәдән сәни тапдым. Мән сәни бу гара дустагдан гуртарарам вә һеч бир заман тәк бурахмарам.

Елхан — Гуртар мәни бурадан, Агшин, гуртар. Мәним өлүмүңә фәрман верилмишдир. Бу заваллылар да өләсидирләр.

Һамысыны гуртар. Биз өлмәк истәмирик. һеч бир заман, һеч бир заман биз ајрылмарыг.

Агшин — һеч бир заман. Мән о јарамаздан да өз гардашымын интигамыны аларам.

Елхан — **Жох**, **Агшин**, **jox!** Интигам јох, интигам алчаг көнүлләрин ишидир. Артыг чочуглуг кечмиш. Биз бурадан чыхынча даһа јүксәк әмәлләр ардынча гошачаг, ики гардаш әл-әлә вериб мәзлум бәшаријјәтин әбәди сәәдәти јолунда чарпышачағыг. Дүн-ја ики чәбһәјә ајрылмышдыр. Бир тәрәфдә силаһлы күчлүләр, дикәр тәрәфдә исә әлибош мәзлумлар. Биз икинчи чәбһәдә олачағыг. Бүтүн мәзлум әмәкчиләр бизимлә, сон вә кәләчәк бизим олачадыр. Дејилми, Агшин!

Агшин — Мән артыг һеч бир заман сәни тәк вә кимсәсиз бурахмарам. һеч бир заман сәндән ајрылмарам.

Елхан — һеч бир заман, һеч бир заман.

Узагдан азан сәни ешидилпир.

Агшин — Лаилаһә илләллаһ, Мәһәммәдән рәсудуллаһ.

Елхан — (илан санчымыш кими сычрајараг). Нечә, Агшин! **Жох**, **jox!** Агшин... Сән исламмы олдуң? Ислам ордусундан-санмы? Ола билмәз...

Агшин — Еләдир, гардашым. Мән бир олан аллаһын доғру јолуна кириб Мәһәммәдин јолуну, бөјүк ислам динини гәбул етмишәм...

Елхан — Сән... Сән мәни дә ислама чағырмағамы кәлимишдин?

Агшин — Бәли, гардашым. Сән бир олан аллаһын доғру јолундан гачмајачагсан. Сән өзүн көрәчәксән ки...

Елхан — Билирәм, һамысыны билирәм. һәјһат, мәһв олду кетди! Әмәлләр, үмидләр, һамысы, һамысы алт-үст олуб кетди! Каш ки мән сәни һеч көрмәдән өз үмидләримлә өләјдим. Индисә...

Оддамды — Өлүм ајағыдыр, разы ол!

Агшин — Елхан!

Елхан — Узар! Узар! Хәјаллар... Үмидләр... Оф... Гәһр ола-сы тале. (Үзү үстә дүшүб бајылыр.)

Пәрдә

ОНУНЧУ КӨРҮШ

АХШАМ, ҺӘБЭСХАНА

Елхан, Агшин

Е л х а н — Гој һәр кәс өзү өз яшајышынын танрысы олсун. Артыг јетишмәэми? Дин адына јапдыгыныз бу гәдәр ғырғынлар, төкдүјүнүз бу гәдәр ганлар јетишмәэми? Нечин заваллы инсанлыгы бир-бириндән ајырыб бир-биринә чејнәдирсиниз. Бәс дејилми ичдијиниз ганлар? Гандан дојмадынызмы? Бу ганлар бир күн чошачаг вә мызраглар учунда јаратдыгыныз бүтүн бу әски дүнјаны өз ачыгы далғаларында боғачагдыр.

А г ш и н — Артыг јетәр, Елхан! Мән бу кечә Түркүстана јола дүшүрәм. Фәгәт һәмизә атан мәнә оғлум, мән дә сәнә гардашым дејирдим. Нә гәдәр бир-биримизи сеvirдик. Лә'нәт фәләкин дөнүшүнә ки, бизи бир-биримиздән ајырыр. Чох тәәссүф ки, сән фикридән дөнмәјәчәксән. Мән атана гаршы сән оғуллуғ вә сәнә гаршы сән гардашлығ борчум олмаг үзрә сән дәфә үзүндән өпмәк, сонра исә һәмишәлик ајрылыб кетмәк истәјирәм.

Е л х а н — Агшин, мән дә сәни чох сеvirдим. Бу күнә кими сәни бир үрәк дөјүнтүсү илә арајырдым. Инди исә... Мән, чаһанкир бир орду сырасында бүтүн дүнјаны чејнәјән, тапдајан јартычы бир гардашы танымаг истәмирәм. Дедим ки, дүнјада ики чәб-һә вардыр. Әзәнләр, әзиләнләр. Биз ики чан вә ган гардашы бир газмада дејилик. Бириндә сәнсән, о бириндә мән.

А г ш и н — Ох, Елхан! Нә етмәли! Мән сәни илләр боју арадым...

Е л х а н — Инан ки, мән дә арајырдым. Фәгәт инди сән бүтүн мәзлум инсанлыға олдугун кими, тапындыгың динә дә хәјанәт едирсән. Мән сәни өпмәрәм. Артыг мәним гардашым јохдур. Мә-

ним гардашым, бах, бу гаранлығ зинданларын бучағларында өз азадлыгы уғрунда инләјән, чејнәнән әрләр, бу гаршы мејданда өз диләкләри јолунда дар ағачларындан асылмыш, дашғалаг едилмиш икидләр, исламын чаһанкир мызрагларындан баш гачыран күчсүзләр, әмәкчиләр, гуллар (дағларда, чөлләрдә өз танрыларына тапынан күчсүзләр, очағлары, һүрријјәтләри, адәтләри) бүтүн мәлликләри тапданыб тәһгир едилән заваллы инсанлардыр.

А г ш и н — Елхан, сән өз әлинлә өзүнә мөзар газыјырсан. Фәгәт исламы гәбул етсәјдин, бөјүк бир јер тута биләрдин.

Е л х а н — Мән азад диләкләримни бүтүн дүнјанын көзәлликләринә дәјишмәрәм. Мән үзүмә бир дин галханы чәкиб чаһанкирләрин чәлладлыгыны гәбул едә билмәрәм.

А г ш и н — Елхан, бу орду кәздији өлкәләри истила мәгсәди илә кәзмир. О, сапғын бәшәријјәти доғру јола, ничат вә сәадәтә чатдырмаг истәјир.

Е л х а н — Јалан, јалан, гара бир јалан! Ағ бир јалан! Бүтүн инсан гәссаблары дүнјаны бу шүарла чејнәмишләр... Ничат вә сәадәт! (Голундакы зәнчирләри көстәрәрәк). Будур онларын ничат вә сәадәти!.. Сән бу маһылары, кет, чоғулара сөјлә. Доғру јол! Онлар бураја јурдумузун ган дамарларыны соруб апармаг, јохсулларын, күчсүзләрин сон парчаларыны боғазларындан кәсиб Багдад хәлифәләринин фаһишәханаларына көндәрмәк үчүн кәлмишләр.

А г ш и н — Елхан, мән сәнә ачыјырам. Анд олсун бир алаһын бөјүккүјүнә, анд олсун үрәјимдә бир од кими јанан гардашлығ мәнәббәтинә ки, сән сабаһ өләчәксән. Ничат јолу јохдур. Вахт варкән дән, јалварырам сәнә!

Е л х а н — Агшин, Агшин мән өзүм әлдән-әлә сатылмышам. Фәгәт мәним әмәлләрим вичдан тачирләринин алыб-сата биләчәји бир һәррач малы дејилдир.

А г ш и н — Онлар бөјүк бир динин наширләридиләр.

Узағдән азан сәси ешидиләр. А г ш и н јахышлашыб пәнчәрәни ачыр, орда бир чох адамларын дар ағачларындан асылмасы, күчәдә јарыа гәдәр јерә басдырылыб дашғалаг едилмәси көрүнүр. Узағ дамлардан «Аллаһү-әкбәр» сәсләри, о јандан атәшка-

һын ибадәт маһнылары вә килсәнни боғуғ зәһкәләриндән гопан инилтидәр һәбсханада үзүғәлү, әли бағлы йыхылмыш душтағларын көрүнүшү бир-биринә гатышыб ачы бир мәнзәрә көзә чарпидыр. А г ш и н Е л х а н ы н әлиндән тутуб пәһчәрәғә сөвгәдәрәк

Бах, Елхан, динлә, көр бу сәсдә нә гәдәр сәдә бир һәзинлик, нә гәдәр дәрин, бөжүк вә гүввәтли бир мә'на чырпынын.

Е л х а н — Дәриндир, фәғәт бу мә'нанын дәринлиги бәшәријјәтә гаршы ачығы учурумдан дәрин дејилдир.

А г ш и н — Динлә, Елхан, динлә. Аллаһ бөжүкдүр. Бирдир, бөжүк аллаһдан башга аллаһ жохдур. Будур бөжүк вә гачынмаз бир һәгигәт! Бу сәсдә бүтүн варлығын әсил мә'насы чырпынын. Бах, Елхан, динләјирсәнми?

Е л х а н — Агшин, мән динләјирәм. Фәғәт сән дә бах вә динлә. Бу «Аллаһү-әкбәрлә» жанашы оларағ јурдумузун атәшкәдләриндән гопан ишығлары, көзләдикләри күнәшләри, улу һүрмүздүн бөжүк вә ишығлы мә'насыны охшајан маһнылары да ешидирсәнми? Та бу узағларда Мәрјәм оғлунун үч варлығыны хатырладан килсә чанларынын боғут фәрјадларыны да ешидирсәнми? Бир аз баридә амансыз ганлы ипләрдән асылан мәзлумларын, дери-дери гара торпағлара басдырылмыш күчсүзләрин, заваллыларын, кимсәсизләрин дә үрәк кәмиран ганлы һеј'әтләрини көрүсәнми? Кет, мәни асачағ дин наширләринә сөјлә. Мән дејирәм: жохдур аллаһ, жохдур аллаһ! Бу динләрин һамысы күчлүләрин мызрағыны далдаламағ, бу аллаһү-әкбәрләр, бу курултулу ганлар күчсүзләрин инилтиләрини, фәрјадларыны өртмәк, боғмағ, сусдурмағ үчүндүр. Мәндән башга мәним харичимдә өзкә бир аллаһ жохдур. Мәнәм јер үзүндәки һәјәт вә сәәдәтин јарадычысы. Мәнәм көјләрин мә'нәви варлығындағы гүввәт вә игтидарын мә'на вә маһијәти. Мәнәм аллаһ, аллаһ мәним өзүмдәдир. Гадынлары чансыз шејләрә чевирән, гул алверини, инсан тичарәтини доғрулдан Мәһәмәдләрә, күчсүзләрин тәленни күчлүләрин мәрһәмәтинә тапшыран Исалара, Мусалара, јүз ијirmi дөрд миң аллаһ тачиринә, мәта'ларыны мызрағ күчү илә сатан аллаһ дәл-

лалларына мән инанмырам. Онларын сатдығлары ујдурма, јапма, бујуртлурма аллаһлара мән инанмырам, инанмырам!

Г о р х м а з — (б а ш ы н ы г а л д ы р а р а г) Мән дә инанмырам!

Т о г р у л — Мән дә инанмырам!

И л д ы р ы м — Мән һеч инанмырам!

О д д а м д ы — Мән дә... (б о г а з ы н д а г а л ы р.)

Г а л а н л а р — Мән дә, мән дә инанмырам.

Е л х а н — Азад, мәнимсиз, мәс'уд бир дүңја — будур мәним јолум! Будур мәним ганунум. Азад истәкләр, азад диләкләр, азад һәрәкәтләр, будур мәним ганунум. Азад севкиләр, горхусуз, пак вә азад вицданлар. Будур мәним аллаһым. Кет, сөјлә ки, дар ағачыны көзләјирәм.

Г о р х м а з — Мән дә ардынчајам.

Т о г р у л — Мән дә сәнинләјәм.

Д ө н м а з — Мә-мә-мән дә сәнинләјәм.

А г ш и н — (д ү ш ү н э р ә к с о ј у г б и р с ә с л ә) Артығ бир дејәчәјим жох. Мән дә сәнә гаршыјам.

Ә б у Ү б е ј д — (Р ә б и и л ә к и р э р ә к) Агшин, дедим ки, фәјдасыздыр.

А г ш и н — Онун фикри сарсылмаздыр. О гәти вә амансыз дүшмәндир. Шәриәтин фитвасы һағлыдыр.

Ә б у Ү б е ј д — Голларыны кечирт, сәһәр һамысы асылачағдыр.

Е л х а н — (м ә ' н а л ы в ә и с т е һ з а л ы б и р к ү л ү ш л ә). Будур аллаһ тачирләринин бәшәријјәтә верә биләчәји ничат вә сәәдәт!

Һәр дә

ОН БИРИНЧИ КӨРҮШ

СОЛМАЗЫН ОДАСЫ

Алтунбај — Ох, Солмаз, бу сон кечә нә гәдәр дәһшәтледи. Сәни мәнән ајырачаглар. Чүнки мән артыг өлкәдә ән күчлү бир адам дежиләм. Ох, әрәбләр... Атәшкаһ... (Ч а в а б к ө з л ә ј и р м и ш к и м и с у с у р, с о н р а С о л м а з ы л д и з л ә р и н ә д а ј а н а р а г.) Фәгәт сән дә, сән дә, Солмаз, нечин мәнән үз дөндәрдин? Мән сәни алмаг үчүн нә гәдәр әмәкләр чәкдим. Алтунлар төкдүм.

Солмаз — Нечин мәни мәнв едирсән?

Алтунбај — Солмаз, мән кимсәјә гаршы күлүмсәр олмагы сәнә јасаг етмәздим. Анчаг сәни онун, мискин бир гулун кобуд бағрында көрмәкдәнсә, иланлар гојнунда көрмәји даһа чох истәрдим. Ох, Солмаз. Сәни мәним гәдәр севәчәк бир адам тапылмаз. Фәгәт сән...

Солмаз — Мән һәр кәси, сәни дә сефирәм. Гадынын ән дәрјали матаы, онун көзәлләјидир. Мән истәрдим ки, мәним көзәллијимдән бүтүн дүнија зөвг алсын. О да елә дејир.

Алтунбај — Солмаз, сән ону сефирсәни? Нечин сусурсан, ачыг сөјлә.

Солмаз — Билмирәм, мәни өлдүр, фәгәт мән ону көрүнчә үрәјим дөјүнүр. Бүтүн синирләрим каман тели кими инләјир. Мән онун бахышларына дајана билмирәм. Қим билир, бәлкә дә.

Алтунбај — Нечин сән бу сөзләри она демәмисән?

Солмаз — О, чох кәнчдир. О, чочугдур. О, гулдур. О, сизә гаршы күчсүздүр. Фәгәт онун додагларында јени бир һәјат күлүмсәјир. Онун көзләриндә көзәл бир дүнија, шән бир каинат рәгс едир. Онун һәјаты ирәлидәдир. Мән ону чошдурмаг, сизин пәнчәнизә кечиртмәк истәмирдим. Мән һеч бир заман өз ешгими она сөјләмәјәчәјәм.

Алтунбај — Бәли, артыг һеч бир заман сөјләмәјәчәксән, чүнки о сабаһ өләчәкдир.

Солмаз — Өләчәк?

Алтунбај — Солмаз!

Солмаз — Мәнән нә истәјирсән?

Алтунбај — Сән аглајырсанмы? Сән онун үчүнмү аглајырсан? Јазыг ки, сән өзүнү нәләр көзләдијини дүшүнмүрсән. Өлүм бир чанавар кими ганлы дишләрини ајырмыш, бу көзәл вүчүлү удмаг үзәрәдир.

Солмаз — Фәгәт нечин үрәјими дидирсән! Гачачаг бир јол ки јох.

Алтунбај — Ики јол вар. Ја Бағдадын душтагчыл һәрәмханалары, ја да атәшкаһын гызғын олллары.

Солмаз — Сус, Алтунбај, марһәмәтсиз! Мәнв олурам, јол көстәр, јол!

Алтунбај — Мән исламы гәбул етмишәм. Сән нәфәсимә кими угрунда чалышарам. Атәшкаһа кетмәкдән сағын. Орасы доғру өлүмдүр. Мән өзүм Бағдада кедиб хәлифәнин ајагларына гапанарам. Бәлкә мүсәлманлығым...

Торгут — (кәлир). Ағам, атәшкаһын мү'бидләри вә әһали дәстә илә кәлиб сарајын гапыларыны дөјүрләр.

Алтунбај — Аман, кәлмәсинләр. Солмаз, кетмә, мәнв оларсан. Мән билирәм, онлар сәни әбәдлик мәнән ајырмаг, гызмар олларда јахмаг, гурбан вермәк үчүн кәлирләр.

Солмаз — Бүтүн өлкони ојунчаг кими ојнадан Алтунбај, күчлүләрә гаршы нә гәдәр заваллысан! Чырпынма, јол көстәр, јол.

Алтунбај — Јох, јох, көзәл пәри, сәни бурахмарам. Сөјлә ки, мәним гадынымсан. Ислам гадынына тохунулмас.

Солмаз — Фәгәт әрәбләр, онлар ки, мәни динләмәзләр.

Алтунбај — Мән өзүм кедиб хәлифәнин ајагларына гапанарам. Сән дә исламы гәбул ет.

Солмаз — Јох! Ајагларда сүрүнмәклән нә чыхачагдыр. Алтунбај, галх! Мән сәнә һагг верирәм. (Д и в а р д а н ј а

лын гылынчы алыб она уза дара г.) Ал мөнн
гору.

Алтунбај — Мүмкүн дежил, Солмаз, дүшмөн күчлүдүр.
Мөн өзүм...

Тогрут — Агам, күтлө гудурмуш, гапыларыгырыр.

Алтунбај — Кетмэ, Солмаз! Јох, јох, гапылары багла!
Сөйлө ки, Солмазы эрблэр апардылар.

Солмаз — (бир гәтијјәтлэ) Бурах, бурах кәл-
синләр!

Алтунбај — Солмаз, Солмаз, сән өзүнү мәнв едирсэн.
Дүшүн... Гызмар одлар... Бу кедиш өлүмдүр, өлүм.

Солмаз — Јадлар мәрһәмәтинә сыгынмаг од кәлининә ја-
рашмаз. Од кәлини од багрында олмалыдыр. Бурах, бурах кәл-
синләр.

Јанардаг. Сәнмәз во башгалары дөстә илә ичәри ки-
рир...

Пәрдә

ОН ИКІНЧИ КӨРҮШ

Кечә, һәбсхана.

Елхан — Мән гачмаға һазырам. Мәним үчүн бир күн тез,
бир күн кеч өлмәјин һеч фәрги јохдур.

Дөнмәз — Мәним үчүн чох бөјүк фәрги вардыр. Бир аз-
дан сәнәр ачылачагдыр. Өлмәк, күнәшин телләрини, дағларын
чичәкләрини, сәнәрин алмаз шәһләрини көрмәмәк, јох, мән деји-
рәм гачаг.

Горхмаз — Сабаһ Елхан өләчәк. Мән өләчәјәм. Тоғрул
өләчәк. Сән өләчәксән. Сән, сән, сән... Бунлар һамысы өләчәкдир.

Бу бир тәшәббүсдүр. Баш тутмазса, јенә сабаһ өләрик. Баш ту-
тарса, өлүмдән чан гуртармыш оларыг.

Дөнмәз — Тутачаг, тутачаг.

Илдырым — һејһат ки, бунлар бирәр хулјадыр. Өлүм
амансыз пәнчәсини боғазымыза кечирмиш, артыг биз бурадан
гуртара билмәјәчәјик. Артыг биз бир дә күнәшин көзәл ишыгла-
рыны көрә билмәјәчәјик. Оддамды, сән өлмәјәчәксән. Мәним ја-
зыг анама сөйләрсән ки...

Дөнмәз — Ди јахшы, чаным, јасхана ачма. Гој көрөк,
бәлкә бир иш дүзәлди.

Илдырым — Нә дүзәләчәк, Дөнмәз! Мән билирәм, бура-
дан ничат јолу јохдур.

Дөнмәз — Тутаг ки, јохдур. Индидән узаныб өлмәјәчә-
јик ки.

Илдырым — Бу вахта гәдәр бу мазардан бир нәфәр гача
билмишми?

Дөнмәз — Горхаглыгдан.

Горхмаз — Гардашлар, Елхан һазырдыр. Мән дә һазы-
рам.

Дөнмәз — Јахшы да, үчүмүз разыјыг. Онда даһа ким
галды. Вур-тут он-он беш адам галыр.

Тоғрул — Мән дә һазырам.

Дөнмәз — О да разыдыр. Ди дурун ајаға.

Илдырым — Јазыг, сәни ки, гардашын гуртармаг иста-
јирди.

Елхан — Гардашлар, һәјатын илк борчу өлүмлә пәнчәләш-
мәкдир. Өлүм горхусундан балта алтына баш гојмаг горхагла-
рын ишидир. Гој һәр кәс өз тәленин өзү һәлл етсин. Биз кедирик.
Кетмәк истајәнләр бизә гошула биләрләр.

Горхмаз — Јахшы, бизин голларымызы ким ачагдыр.

Дөнмәз — Һаны о тојуг-чүчө падшаһы?

Горхмаз — Доғрудан, онун ки, әлләри ачыгдыр.

Елхан — Артыг тәләсин, душтагы индичә гајыдачагдыр.

Тоғрул — Оддамды, галх, голларымы ач.

Оддамды — Бах, мәнә тохунмајын, јохса бағырарам. Мәнни ки, өлдүрмәјәчәкләр.

Дөнмәз — Сәни мән өлдүрәчәјәм. Дур, гоча түлкү!

Елхан — Тохунма, Дөнмәз, үрәк гырмаг үрәксизләрини ишидр.

Оддамды — Атам, доғрусу, мән горхурам. Мәнним бирчә-бирчә түкүмү јоларлар. Мәнним чолма-чочуғум, аиләм вар.

Елхан — Јазыг инсанлары бу күн үчүн ажрылмаға, сабаһ үчүн пәј топламаға атан, чәмијјәт бирлијинин дајағларыны позан бу аилә сөзү дејилдирми?

Тоғрул — Оддамды, сәнә дејирәм галх, голларымы ач.

Оддамды — Атам, мән горхурам.

Дөнмәз — Галх сәнә дејирәм, јохса...

Оддамды — Јахшы, јахшы, мәнә дәјмәјин. Ачырам, анчаг демәјәсиниз ки, о ачды.

Дөнмәз — Гоча бајгуш, бизә фал ачма, галх дејирәм сәнә.

Оддамды — Јахшы, јахшы. (Чәлд галхыб м үтәрәддид аддымларла Елхана јанашыркән.)

Дөнмәз — Да-да-далы чәкил, тојуг-чүчә падшаһы! Мәнним голларым онсуз да ачылды. (Тәләсик бир һәрәкәтлә Елханым голларыны ачыр.)

Елхан — Артыг, гардашларым, мәнним голларым ачыгдыр. Биз өзүмүз-өзүмүзү ача биләрик. Горхмаз, јахын кәл! Тоғрул, јубанма. Дөнмәз, сәнә о бириләрини ач, тәләс!

Дөнмәз — Онлары чоҳдан ачышам.

Горхмаз — Гардашлар, биз дустаг бәкчисини сарыјыб гачаचाғыг.

Елхан — Тутула да биләрик. Ким бизимлә кетмәк истәјирсә, сәсләнсин.

Дөнмәз — Мән келирам.

Илдырым — Анчаг һараја гачачагсыныз ки, јенидән тутмасынлар. Өлкәдә әрәбләр әлиндә олмајан бир јер јох ки...

Елхан — Орасыны, гардашлар, мән дедим. Бурадан сағчыха билсәк, бизи бир даһа сағ тута билмәјәчәкләр. Биз һәләлиқ

јурдумузун јүксәк вә кечилмәз дағларына чәкилчәк, орада бүтүн мәзлумлары топлајыб азад вичданлы кениш бир мәмләкәт гурачаг вә сон күнүмүзәдәк ону әрәбләрә вә бүтүн күчлүләрә гаршы көксүмүзлә горујачағыг. Ким бизимлә кетмәк истәјирсә, ким бир күн үчүн горхурса, сәсләнсин.

Горхмаз — Елхан, јадымдадыр, бир күн сән бир издиһама гаршы динләрин һечлијиндән данышаркән мән сәни көксүндән вурдум. Јыхылдын, дүшдүјүн јердә бахыркән бахышларым мәнни сарсытды. Санки онларда мәнә гаршы бир мәнәббәз, бир мәрһәмәт күлүмсәјирди. О күндән бәри кизлидән-кизлијә мән сәнин тәрәфиндә идим. Нәһајәт, бу күн сән өз әмәлин уғрунда өз доғма гардашындан үз дөндәриркән, мән бүсбүтүн сәнин фикринә басылдым. Сән, горхмаз бир көмәк истәјирдин. Гәбул ет, чан гардашы олаг. Мән сәнин јолуну гәбул едирәм. Әлбир чарпышыб, әлбир өләрик.

Елхан — Әмәл гардашы ган гардашындан јүксәкдир. Вер әлини, Горхмаз. Гој бу зәнчирли әлләр, бу гаранлыг зиндаилар бизи бирләшдирсин.

Горхмаз — Мән сон күнәдәк сәнинләјәм.

Илдырым — Мән дә сизинләјәм.

Тоғрул — Бу мәнним бојумдакы зәнчир хач (хачы туллајыр), бу да мәнним әлим, мән дә сизинләјәм.

Горхмаз — (Фәгәт, гардашларым, унутмајын ки, бу күн биз алчаг бир өлүмдән даһа шәрәфли бир өлүмлә өлмәк үчүн гачырыг.) Бу күн бизим аиләримиз дағылачаг вә раһатлығымыз унутулачаг. Һәр аддымда јени бир горху, јени бир өлүмлә чарпышачағыг. (Бунларын һеч биринә бахмадан сон күнүмүзәдәк индики јарамаз һәјәты учурмак вә јени бир дүнја гурмак үчүн бүтүн әски мүнһит вә һәјәтлә чарпышачағыг.) Ким өлүмдән горхачагса, јары јолда галачагса, ажрылсын. Ким өлчәјәм дејирсә, сәсләнсин. Анд ичсин.

Дөнмәз — Јахшы, инди биз кимә анд ичәк! Дин, аллаһ танымырыг. Бәс кимә анд ичәчәјик?

Елхан — Инсанлары бир һәдәфә доғру жүрүдән анд деил, онун диләкләридир. Мән өз азад диләкләримә, азад вичданымә анд ичирәм!

Горхмаз — Мән сәнини јолуну гәбул едир, јени, азад һә-
јат јолунда чанымы эсиркәмәјәчәјимә анд ичирәм.

Тогрул — Мән дә анд ичирәм.

Дөнмәз — Мән дә анд ичирәм.

Галандлар — Мән дә, мән дә, мән дә...

Оддамды — Бәс сизин јердә халг өз нәзирини һараја кә-
тирәчәкдир?

Горхмаз — Јаваш, дејәсән кәлирләр.

Оддамды — Вај, мән горхурам.

Тогрул — Сәсини кәс!

Горхмаз — Бәкчинни агзыны јуммағы учутмајин.

Дөнмәз — Бир гој боғазы бармагларымә кечсин. Ча-ча-
чаны чыхмајынча...

Елхан — Јох, јох, Дөнмәз! Артыг бир дамла ган вичдан-
лары ләкәсидир. Биз ганла чарпышачағыг.

Горхмаз — Кәлдиләр.

Тогрул — Кәлдиләр

Горхмаз — Јаваш, һамыныз әвәлки кими узанын. (Һа-
мы узаныр.)

Дустагчы — Еј, һарадасыныз? Санки сабаһ бунлар де-
јил, мән өләчәјәм. Белә дә јатмаг олар? һеј, дурун!

Ајагы илә Тогруду вураркөн Дөнмәз архадан галхыб агзы-
ны тутур, һамысы галхыб ону сарыјырлар.

Оддамды — Вај, мәнин чүчә кими түкләрини дидәчәкләр.

Онлары мән ачмадым. Өзләри ачдылар.

Елхан — Гардашлар тәсимини сынајаг. Оддамды, Сол-
маза сөјләрсән ки, бурадан чыха билсәм, галдырачағын азадлыг
бајрагынын ојнаг далгалары онун күлкүн чөһрәсини өләчәкдир.

Һамы бир-биринә сус дејә-дејә чыхырлар. Бир-бир чыхаркөн.

П а р д а

ОН ҮЧҮНЧҮ КӨРҮШ

ӨБҮ ҮБЕЈДИН ОДАСИ

Рәби — Әскәрләр һәр јери арамышлар. Сораг верән Јохдур.
Бунларын һамысыны дүзәлдән јенә Елхан имиш.

Өбу Үбејд — һәбсхана горугсуз. Асылачаг бир адам бу
гәдәр сәрбәст сахланармы?

Рәби — Бу вахта гәдәр һеч кәсдә гачмаг тәшәббүсү керүл-
мәмиш. Олур ки, кечә кечинчә горугчуларын үчү дә јатмышдыр.

Өбу Үбејд — Үчүнү дә дар ағачына. Јаз. Мән әмр едн-
рәм. Өлкәнин бүтүн ихтидалчы үнсүрләри әлдән гачырылды. Бу
да бир вәзиғәми?

Рәби — Онлар көрәчәкләри ишләри, кимин һараја келәчә-
јини вә һаралара адам топлајачағыны данышырлармыш.

Өбу Үбејд — Нә едәчәкләр?

Рәби — Тутулмазларса, үсјән. Гоча мұ'бидин кәстәрдији
јерә әскәр көндәрирәм.

Өбу Үбејд — Анд олсун бир олан аллаһын бөјүкәјүнә
ки, тапылмасалар, онларын јеринә сизи дар ағачындан асырача-
гам.

Рәби — Ағамыз!

Өбу Үбејд — Кет, һәр јерә чар чәкдир ки, Елханын өзү-
нү, ја башыны тәслим едәнләрә он мин дирһәм вериләчәкдир.
Кизләдәнләр, јерини билиб сөјләмәјәнләр данышыгсыз асылачаг-
лар. Өзүн дә әскәрләри ал, ону арамаг үчүн әтрафа сәпәләтдир.

Алтунбај — (кәлир) Ејваһ, өлкә дағылды. Мәмләкәт
алт-үст олды.

Өбу Үбејд — Нә олмуш, Алтунбај?

Алтунбај — Кәндлиләр гиям етмиш, даргалары чыха-
рыб говурлар. Гара күтлә бир од сәјлабы кими ахыр. Гаршы кә-
ләни амансыз бир сел кими сүпүрүб апарыр.

Р а б и — Бэс Солмаз?

А л т у н б а ј — О да кетди, апардылар.

Э б у Ү б е ј д — Ким?

А л т у н б а ј — Гара күтлэ. Халг, издиһам!

Р а б и — Солмаз атэшкаһаһа апарылды?

Э б у Ү б е ј д — Бурах, бурах, онлар дурсунлар. Бу динсиз кэзиркэн һеч бир шеј етмэк олмаз. Мэн билирдим о динч отурма-
жачагдыр. Халг истинад мэркэзи тапыб сыхылынча она гошула-
чагдыр. Һэр шејдэн эввэл јердэ, көјдэ һарада олурса олсун, Ел-
ханһын дириси, ја өлүсү мэнэ тэслим едилмэлидир. Кет. Јохса
дар ағачларыһы көзлэјин.

П э р д э

ОН ДӨРДҮНЧҮ КӨРҮШ

КЭНД

Јүксөк јашыл бир дағын үзөриндөкөи кэндһи гаршысында халг
топлашмыш. Елхан данышыр.

Елхан — Һэр күн јени бир дилэк, јени бир истэк догуран
һәјатдан эбәди бир гануна бојун әјмөк, инсан бу күнкү истәјин-
дән сабаһ усаныркән ону даими андарла һэрәкәтләрә тапын-
дырмаг, һалә гадынлары садә бир әшја, ади ун табаглары кими
хүсусијјәт алтына алмаг, эбәди бир никаһла зәнчирләмэк даја-
нылмаз бир һагсызлыгдыр. Бәшәријјәтин чоһалмасы үчүн мүгәд-
дәс бир васитә, һәјат үчүн ән доғру бир мэгсәд олачаг тәһасүл,
нәдәнсә, бир чинајәт кими кизләдилир. Бунлар һаһысы алтунла-
ры илә бүтүн дунја шәнликләрини сатын алан бир овуч бәхтәвәр-
ләрин ујдурмасыдыр. Онлар, тәбиәтин өз оғулларына вердији ру-

зулары мұхтәлиф јолларла алыб, халгын әмәкләрини һечлијә,
өзүнү јохсуллуғ, ачыг вә сәфаләтә салырлар.

Е л — Доғрудур, доғрудур.

Е л х а н — Фәрдләрдән, гәбиләләрдән, милләтләрдән алтун
вә мызраг күчүнә алынмыш вә алыначаг бу һәјат шәнликләрини
кетдикчә артырмаг, ја күчсүзләр бирлијиндән, ја да бир-бирин-
дән сахламаг, алдыглары гадынларда инсанлыг дуғуларыһы
өлдүрүб, үрәкләринә эбәди һакимијјәт һаггы газанмаг вә бу јолда
тәрәтдикләри сәјсиз вурушлары, гырғынлары, өлүмләрә гара күт-
ләни сүрә билмәк үчүн, бунлар бәшәријјәтин күчсүзлүјиндән вә
горхаглыгыһындан доғмуш сачмалардан истифадә едир вә өзләри
инанмадыглары мұхтәлиф динләр, ганунлар, аллаһлар ујдурур-
лар. Бәлкә дә, вахтилә бир инсан достунун гафасында доғмуш,
бәлкә дә, сәмиһи бир фикир сонрадан бунлар үчүн әскәри бир
гүввәт, руһаниләр үчүн бир тичарәт малы, әзилән күчсүзләр, сон
тикәси боғазындан чыхарылан јохсуллар үчүн тапыначаг, горху-
дачаг, сусдурачаг, ујудачаг, бир кабус јери тутур. Беләликлә, ча-
һанкир әрәб ордусу да кечдији бүтүн өлкәләри, көрдүјү бүтүн
күчсүз милләтләри әздији кими, јурдумуза да сохулунча, өз һаг-
сызлыгыһы пәрдәләмәк үчүн мызрагыһын учуна бир гур'ан тах-
мыш, өз бујуртдурма аллаһыһы да өзү илә кәтирмишидир. Фәгәт
әсил мэгсәд јенә бирдир. О да јурдумузун јерли елбәјиләрдән
сахланылмыш сон бир парчасыһы күчлә боғазындан кәсиб, Баг-
дад хәлифәсинин сусмаз ишрәтләри үчүн көндәрмәкдир.

Е л — Доғрудур, доғрудур.

Е л х а н — Бу, јалһыз әрәбләрдә дејил, јалһыз бурада де-
јил, һәр јердә белә олмушдур. Буну бабиллиләр дә белә етмиш-
ләр, јунанлар да белә етмишләр, румлар, јәһудилләр дә белә ет-
мишләр. Исалар, Мусалар, Искәндәрләр, сәјсиз-һесабыз инсан
гәссаблары һаһысы белә етмишдирләр. Бу белә олмуш, индики
һәјат шәртләри дурдугча белә олачаг, күчлүдәр күчсүзләри
әзиб-дидәчәк, јашајан јашајаны јејәрәк јашајачаг вә бүтүн бу
Һагсызлыглар, сахта динләр, ујдурма ганунлар ардынча пәрдәлә-
нәчәкдир. Бу сонсуз чәкишмәдән, дидишмәдән, бу инсан саллағха-
насындан гуртармаг үчүн бәшәријјәтин анчаг бир јолу вардыр.

Торпаглариңдан ган даман эски дуняны учурмаг, чичеклериңиз эсадат күлүмсөјөн жени бир севкилер дунјасы гурмаг...

Е л — Доғрудур, доғрудур.

Е л х а н — Биз дә бу жола доғру кедирик. Биз һәләлик јур-думузун јүксәк дағларына чикиләчәк, орада бүтүн бәшәријјәт үчүн ернәк сла биләчәк бир өлкә дүзәлдәчәки. Орада тәнәсул һеч бир ганун алтында кизли олмајачаг, әсас: азад көнүлләрин ујушмасы вә усанмасы олачагдыр. Истәјәнләр еркәк-гадын, истәмәјәнләр бачы-гардаш олачагдырлар. Варлы, јохсул, күчлү, күчсүз олмајачагдыр. Бүтүн өлкә гардашчасына чалышан, газан вә бөлүшән бир аилә олачагдыр. Орада јалма һөкүмәтләр, ганунлар олмајачагдыр. Орада зәрәрсиз азад истәкләр, азад һәрәкәтләр, һәјатын мүгәддәс гануну һөкм сүрәчәкдир. Орада уј-дурма динләр, аллаһлар олмајачагдыр. Азад вичданлар, азад севкиләр һәр кәсин бөјүк танрысы олачагдыр. Мәгсәд һәјата го-вушачаг, јашајыш анчаг васитәләрлә мәшғул олачагдыр. Орада тышын кәскин сојуглары һамыны бәрәбәр үшүдәчәк, күнәшин ал-тун телләри һамыны бәрәбәр исидәчәкдир.

Е л — Јох олсун эски дунја!

Е л х а н — Сиз, еј әрәб чаһанкирләринин тапдағында эзилән, чејнәнән од јурлунун икид вә дөнмәз оғулары! Сиз, еј вар-лыларың элиндә дилсиз-ағызсыз ишләк һејванлара чеврилмиш бәшәрин өкәј јаврулары, пајсыз јохсуллары. Сиз, еј күчлүләр јум-ругу алтында инләјән заваллы күчсүзләр. Сиз, еј бүтүн дунјалары кениш һәбсханаја чеврилмиш заваллы гадынлар. Сиз, еј кө-нүлләри чансыз мунчуллар кими алвер малына дөндәрилмиш, мәнимсәниниш кәлинләр, гызлар. Сиз, еј бүтүн мүнигләри ганлы бир инсан гәссәбханасына дөндәрилән кәнчләр. Сиз, еј мин-мин гәбиләләрә, милләтләрә, иргләрә ајрылмыш мәзлум бәшәријјәт! Мән бу күн бүтүн истилалара, муһарибәләрә, гырғынлара, әсир-лијә, көләлијә, чәбрә, истибдада, алтунлара, һөкүмәтләрә, ганун-лара, динләрә, аллаһлара, бүтүн эски варлыға гаршы үсјан бәј-рағы галдырырам. Ким бу јолда мәнимлә кетмәк истәјирсә ајрылсын, сәсләнсин.

Е л — (г а т ы ш ы г с ә с л ә р) Мән сәнинләјәм, мән дә сәнинләјәм, мән дә, мән дә...

Е л х а н — Гардашлар, дүшмән бизи изләјир. Бачаранлар өзләрини горумаға һазырлансынлар.

Е л — (г а т ы ш ы г с ә с л ә р). Балтаны бәри кәтир, ағачлары һазырла. Орағы кәтир, чилләни ач...

К ү л к ү н — Дајанын, мәним дә сөзүм вар. Бу өрпәк, зор илә борч јеринә верилмиш бачымын өрпәјидир. О өз эриндән гачдығы үчүн чанаварчасына доғранды. Мән дә бу ганлы өрпәји бајраг едир, сәнинлә кедирәм.

Е л — Урра...

Е л х а н — Гардашлар, бачылар, бу азадлыг бајрағы алтын-да жени азад һәјата доғру! Урра, урра!

Г о р х м а з — Әрәб ордусу дөрд бир тәрәфи сармыш, чыха-чаг бир јол јохдур.

Е л х а н — Онлар һәлә бизи чох сарачаглар.

Т оғ р у л — Гардашлар, азадлыг уғрунда вуруш газмала-рына доғру, һајды!

Е л — Урра!

Әли ағач тутан гадын, кәлин, гыз һамысы кедиркән.

Пәрдә

ОН БЕШИНЧИ КӨРҮШ

ӘБУ УБЕДИН ЕВИ

Алтунбај, Јанардағ вә Оддамды

Ә б у У б е ј д — Сизи чағырмагдан да мәгсәдлм будур. Нечә илдири ки, бу амансыз чарпышма кедир. Бунун сәбәби јерли эңкиләрин вә динчиләрин көмәји дејилсә, нә ола биләр? Әввәлләри

бир гэдэр жанлышлыг олмушдуса да, инди сиз көрүрсүнүз ки, артыг мү'бидлэринизэ тохунулмуз. Сизэ бир аллаһа инананлар кими бахылар. Бир о гэдэр верки алынмыр. Һалбуки Елхан гэти бир динсиз вэ һамымыза дүшмэндир. Өлкөни бэрбад бир һала салмыш, бу сусмаз чарлышмаја артыг гэти бир сон гојулмалыдыр. Бу гырғыны битирмэк сизэ даһа элвершилидир...

Сүкут

Нечин сусурсунуз? Јанардаг, бир дин башчысы олмаг үзрэ, илк чавабы сиздэн көзлөјирэм.

Јанардаг — Биз нэ едэ билэрки. О бир динсиздир. О бизин очағы танымаз.

Алтунбај — Өлкөнин јарыдан чоху онун элиндэлдир. Олдуғумуз јерин гапыларына гэдэр кэлмишидир. Бунун сәбәби нэдир?

Әбу Үбејд — (сәрт бир бағырты илә) Орасыны сиз билмәлисиниз.

Алтунбај — Биз о гэдэр билирик ки, һеч бир кәндлән бир јун гырынтысы белә ала билмирәм. Бүтүн мүгәддәратым бир кәнд јығнчағына бағлыдыр.) Гуллар һәшарат кими торпагдан баш галдырмышлар. Ох кими көзө батырлар. (Бу күн данышдынымыз? Сабаһ үсјанчылар тәрәфиндән үзәринә басғын јапырлар. Бунун мүгәссири бизмијик.)

Әбу Үбејд — Мәним сөзүм гәтидир. Ислам хәлифәси әмирәлмө'минин мө'тәсәмбиллаһ сүрәкли мүбаризәләрдән шашырмыш вә мәнә бөјүк әскәри гүвә кәндәриб, нә олурса олсун ән јахын заманда Елханан сусдурулмасыны әмр етмишидир. О, мүбаризәнин бу гэдәр узун сүрмәсиндә јерли зәнкинләри вә динчиләри тагсырлы көрүр ки, онлар Елхана мадди вә мә'нәви јардым көстәрирләр.

Јанардаг — Атәшкаһ она көмәк етмир. Бүтүн кәнчләр, бүтүн ел онун тәрәфинә кечир. Һәм дә кечәнләр атәшкаһа кәлмирләр.

Оддамды — Дүнән, бу күн атәшкаһа диш гурдаламаг үчүн бир ахсаг чүчә белә кәлмәјиб.

Алтунбај — Она көмәк едәнләр зәнкинләр дејил, бәлкә һеч бир шеји олмајан, верки вермәк, төвчү вермәк истәмәјән јохсуллар, гуллар, диләнчиләр, күндә беш эрә кетмәк истәјән гызмыш, әхлагсыз кәлинләр, гызлардыр.

Оддамды — Эр нәдир? Онларда һеч дибиндән эрә кетди јохдур. Һәлә ачыг, тојуг-чүчә кими һамысы бир-биринин әр-арвадыдыр.

Алтунбај — Чохуну да чәлб едән орасыдыр. Јохса, зәнкинләрин онсуз да вар-јоху тарач едилир. Бу үсјан оду илә јанан кәндләр киминдир? Бу үсјан күтләсини бәсләјән әкинләр, бичилләр, торпаглар киминдир? Бу үсјан ордусуну долдуран кәндлилиләр, гуллар, бунлар киминдир? Зәнкинләрдә нә гаалмышдыр? О, тутдуғу јерләрдән зәнкинләрин вар-јохуну алыб...

Оддамды — Бир ахсаг хоруга јүк еләјир.

Алтунбај — Бир дә, зәнкинләр она нә көмәк едә биләрләр. Онларда алтун ишләнмир. Онларча дәмр даһа дәјәрлидир. Гәрибә бир тајфадырлар. Һөкумәтләри јох, сыра илә күндә бир нечәси өлкәни доландырыр. Эр-арвадлары, вар-јохлары билинмәз. Бир дәстәси чалышыр, бир дәстәси јемәк һазырлајыр, бир дәстәси вуруга кедир. Бөјүк јох, бөјүк билән јох, һөрмәт јох, еһтирам јох, дни јох, аллаһ јох.

Рәби — (кирир) Чәбһәдән сон хәбәр... Орду позулмуш, гајдыр.

Әбу Үбејд — Нечә, јенә дә мәғлубијәт! Бу гэдәр бөјүк бир гүвәтлә динсиз бир гулдурун элиндә басылмаг ислам ордусу үчүн утанылачаг бир ше'дејилимиз? Әбу Мүслүм һарададыр?

Рәби — Гапыныза кәлимиш, әмрә мүнтәзирдир.

Әбу Үбејд — Бирбаш һәбсә! О гој дар ағачына мүнтәзир олсун! Кет. (Рәби кедир.)

Алтунбај — Доғрусу мән горхурам. О бүтүн өлкәни алтүст едәчәкдир.

Оддамды — Ондан сонра атәшкаһа кими кәләчәкдир. (Галхараг) атам, мән кедим тојуг-чүчәни һинләјим, јохса ара гарышар.

Јанардаг — Сон сөз күчлүнүндүр. Бизим вәзифәмиз ки-

кчидир. Гапалы мѣ'бѣддѣ һагга ибадѣт. (Г а л х м а г и с т ѣ р к ѣ н.)

А л т у н б а ј — Дурун, бајагдан бѣри сүкутунуза дигтѣт едирдим, Јанардаг. Һѣр һалда бир дин һѣј'ѣти адындан данышмаг көзлѣри тојуг-чүчѣ газанындан башга бир шеј көрмѣјѣн бу абдалын иши дејилдир.

Ј а н а р д а г — Биз күчсүз бир күтлѣјик. Һѣр һалда бир руһинини тѣһгир етмѣк исламлыга јарашмаз.

А л т у н б а ј — Сиз дѣ, ағамыз, дигтѣт едир. Мѣн јүз јол ѳрз етдим, инди дѣ сон сѣзүмдүр. Елхана мүбаризѣ гүввѣти верѣн, ону буралара сүрүклѣјиб кѣтирѣн Солмазын варлыгыдыр. Солмаз јашадыгча, о јорулмајачагдыр. Солмазы гачырса, күчү бирѣ-беш артачагдыр, чүнки Солмаз халгча мүгѣддѣсдир.

Ѳ б у Ү б е ј д — Орасыны мѣн дѣ кѣсдирдим. Сизѣ чагырышмыдан да мѣгсѣд бурасыдыр. Ешидирсиннѣми, Јанардаг, бағладыгымыз ѳндѣ көрѣ...

Ј а н а р д а г — Бағышларсыныз, ағам. Бизим динимиздѣ инсан гурбаны кѣсмѣк доғру дејилдир, исламијјѣтдѣ бу чаизсѣ...

Ѳ б у Ү б е ј д — Исламијјѣт бир јана, мѣн ачыг дејирѣм. Солмаз јох олмалыдыр.

О д д а м д ы — (ј а в а ш ч а), Амандыр, о ачыгланмыш, разы олун.

Ј а н а р д а г — Халгы алдатмаг олар, анчаг Солмаздан сонра аташкаһа кѣлмѣјѣнлѣр онун тѣрѣфинѣ кечѣчѣкдирлѣр.

Ѳ б у Ү б е ј д — Сѣн, Јанардаг, кечѣнлѣрдѣ бу диллѣ данышмырдын. Ајағларыма гапаныб јалварырдын.

Ј а н а р д а г — Ағам!..

Ѳ б у Ү б е ј д — Мѣглубијјѣт хѣбѣриндѣн шашырмајын. Кѣл бах, нѣ көрүрсѣн!

Ј а н а р д а г — Учсуз-бучагсыз бир инсан дѣнизи.

Ѳ б у Ү б е ј д — Отуз мин ѳскѣрдир. Бу күн кѣлмиш, сабаһ чѣбһѣзѣ кѣдѣчѣкдир. Хилафѣтдѣки дахили чѣкишмѣлѣр мѣни он ил јубатды. Артыг Һѣр шеј битмиш, Солмаз сабаһ ѳлмѣлидир. Нѣ дејирсиниз?

Ј а н а р д а г — Ағам... Ел...

Ѳ б у Ү б е ј д — Артыг сѣз истѣмѣз. Солмазы биз ѳзүмүз мѣһв едѣ билѣрик. Ким истѣрсѣ гимылдансын, сүдѣмѣр чѣчугларыны белѣ гылынчдан кечиртидрѣрѣм. Сиз дѣ һѣч бириниз артыг евѣ гајытмајачагсыныз. Рѣби! (Ч а г ы р ы р.)

Р ѣ б и — (к и р ѳ р ѳ к) Чѣбһѣдѣн јени вѣ ѳн сон хѣбѣр. Басгын гајтарылмыш, һүчүм сахланылмышдыр.

Ѳ б у Ү б е ј д — Чох кѣзѣл!

Р ѣ б и — Бир дѣ, Түркүстандан ѳмир Агшиндѣн кѣлѣн вар. Дарүлхилафѣтдѣн алдыгы ѳмрѣ көрѣ ѳлли мин мүчаһидлѣ бураја һѣрѣкѣт едѣчѣјини билдирир. Бу да мѣктуб.

Ѳ б у Ү б е ј д — Елѣми? Јени кѣлмиш отуз мин мүчаһид чѣбһѣзѣ көндѣрилѣчѣкдир. О динсиз тѣз вѣ бирјоллуг мѣһв олмалыдыр. (Ј а н а р д а г а.) Инди мѣн сизинлѣ дѣ, халгла да һѣсаблаша билѣрѣм. Бунлары апар, Сабаһ Һѣр икисинин башы мѣнѣ тѣгдим едилѣчѣкдир. Солмаз кѣтирилѣчѣк. Гымылданан гылынчдан кечирилѣчѣкдир.

О д д а м д ы — Аман, ағам, мѣн бураја кѣлмирдим. Мѣн разыјам.

Ј а н а р д а г — Јакин бу зүлмү аллаһ көтүрмѣз.

Ѳ б у Ү б е ј д — Орасыны биз билѣрик.

О д д а м д ы — О да разыдыр. О да разыдыр. Һапы разыдыр.

Ј а н а р д а г — Биз һѣч, лакин халг...

Ѳ б у Ү б е ј д — Халгла бизим мызрағларымыз даныша билѣр. Јанардаг, сон сѣзүмдүр: Солмаз сабаһ ѳлмѣлидир, һѣ, ја јох. О д д а м д ы — Чох кѣзѣл. Чох кѣзѣл. Биз разыјыг.

Ј а н а р д а г — Ахы мѣнѣ ачыг анладыныз ки, күнаһсыз заваллынын тагсыры нѣдир?

Ѳ б у Ү б е ј д — Ачыгмы? Јахшы, Рѣби, сѣн кет. Дајан, Агшинѣ чаваб јаз ки, көзлѣјирик. Лакин... О кѣлмѣмиш... Елхан... мѣһв олмалыдыр. Сиз дѣ кѣдѣ билѣрсиниз...

О д д а м д ы — Мѣн дѣ ми? Тѣшѣккүр, ағам, тѣшѣккүр! Улу һүрүмүздѣ шүкүрлѣр олсун, гуртардым. (Г а ч а р а г к е д и р.)

Ѳ б у Ү б е ј д — Ачыгмы истѣјирсѣн? Онун тагсыры онун кѣзѣллијидир. Тагсыры одур ки, халг ону себир, ондан ажрылмаг

истамир. О дурдугча халгы атэшкаһдан аймаг, һагт олан ислама вэ хилафэт тэ'сиринэ тапындырмаг күчдүр. Динсиз Елханын да үсжанына гүввэт верэн одур. Ја ону биз алмалыжыг вэ гаршы дурачаг халг ғылынчдан кечирилмәлидир, ја да сиз өзүнүз халгы нечэ гандырачагсыныз, өз ишиниздир. Анчаг һәр һалда, Солмаз сабаһ јох олмалыдыр... Һә, ја јох.

Јанардағ — Биз сизин гүввәтинизэ тәслим олуруг. Анчаг орасыны билин ки, о ғыз илләр боју руһани вэ чисмани үзүнтүләр дөзмүш, дүңја зөвгүнү унутмуш вэ улу һүрмүздә варачаг гәдәр гүдсијјәт алмышдыр... Бәкарәти улу һүрмүздә тапшырылмыш вэ гәлбиндә дүңја дүјгуларынан бири белә галмамышдыр. Бу мүгәдләс гурбан сизә чох баһа отурачаг. Улу һүрмүзд халгын ничатыны онун гүдсијјәт вэ эәбларына бағышлајагачдыр.

Пәрдә

ОН АЛТЫНЧЫ КӨРҮШ

АТЭШКАҢ.

Солмаз јанар одлар башында тәрпәнисиз дајанмыш. Сөнмәз, Оддамды вә ел бир сүкүт ичиндә көзләјир.

Оддамды — (Сөнмәз) Үрәјим дөјүнүр, бунлар һачан көләчәкләр!

Сөнмәз — Јахын адамлардан бир нечәсини көндәрмишәм, жедән-жедән илишиб галыр.

Оддамды — Бары онлар тајдыб бир хәбәр кәтирәдиләр. Елән биринчи — (бир һәјәчанла кирәк). Јанардағ кәлир.

Икинчи — (ејнилә) Јанардағ кәлир.

Үчүнчү — Јанардағ кәлир.

Јанардағ Позгун бир көрүнүшлә кирир, һамы бир сорғу илә она бахыр.

Сөнмәз — (бир горху вә еһтијатла) Өләчәк?

Оддамды — Солмаз өләчәк?

Дөрдүнчү — (бир горху ичиндә кирәк) Ислам ордусу атэшкаһы сарды.

Бешинчи — (кирәк) Атэшкаһы сардылар. Көјдә учан гушларын, јердә сүрүкләнән һәшәратын сајы вар, онларын сајы јохдур.

Күтлә — (бир горху ичиндә). Сус, сус...

Јанардағ — Сөјлә, мүгәдләс одлар кәлини! Улу һүрмүздүн паклыг вә мәсумлуғуну тәмсил едән көзәл Солмаз! Илләр боју чәклијин ағыр эәб вә үзүнтүләрән сонра сән бүтүн алчаг чисмани дүјгулары атыб руһани бир јүксәклијә вардығыны, улу һүрмүздүн үлвијјәтинә доғру јүксәлиб онунла мә'нәви бир ваһил олараг ујушдуғуну һисс едирсәнми? Сән улу һүрмүздә варыркән бүтүн дүңја дүјгуларына јабанчы кетмәлисән.

Сүкүт

Сөнмәз — Демәли, өләчәк!

Оддамды — Өләчәк.

Јанардағ — Чаваб вер, одлар кәлини!

Сөнмәз — Јакин, бағышларсыныз. Сиз билирсиниз ки, о, үлвијјәт мәгамында данышмаз, тәрпәнмәз.

Јанардағ — Чаваб вер, одлар кәлини! Ахыр бүтүн үмид сәнин гүдсијјәтинәдир.

Солмаз — Мән кечәләр онун хәјали һејкәли гаршысында дүјдүгүм дурулмаз үзүнтүләр, күндүзләр јанар одлар башында дөздүјүм чәкилмәз јорғунлуғлар алтында, он иллик һәјәчан вә сарсынтылардан сонра дүңјада дүјдүгүм, дүшүндүјүм һәр шеји унутдум. Бүтүн үмидләрими итирдим. Артыг бу јанан одлардан вә өлүмүн гачылмаз варлыгындан башга һеч бир шеј дүшүнмүрәм.

Жанардаг — Алгыш, мүгэддас одларын мөһзун Јаврусун! Орасыны да бил ки, бүтүн од журдунун итмиш асајиш вэ истираһәтини улу һүрмүзд сәнин пахлыг вэ мө'сумлуғуна багышла-јачаг, сәнин гүлсијјәтинлә ачыгылы Әһримәнә үстүн кәләчәкдир. (Сән бүтүн бир өлкәнин вэ халгын ничаты үчүн гурбан кедирсән. Бу гәдәр руһани вэ чисмани тәрбијәдән сонра) артыг гурбанлыг вахты јетишишдир.

Солмаз — Мән һазырам. Бүтүн халгларын ничаты үчүн мәнним гурбанлығым кәрәксә, мән чәкинмәјәчәјәм. Мәнним көндүмдә артыг бәшәри һеч бир дују Јох, дүшүнәчәк бир шеј галмамышдыр. Инди мән јалныз кәјләри, ишыглары, улу һүрмүздүн үлвијјәтини вэ она ујушмағы дүшүнүрәм.

Жанардаг — Алгыш, одлар кәлининә! Елә исә, бир јердә сон ибадәтә башлајаг. Халг дәстә-дәстә кәлсин. Мәрәсим үчүн од галасын.

Рәби кирир, һамы горхудан шашырыр

Рәби — (Жанардага јанашараг) Хилафәт валиси Әбу Үбејдин әмри илә мәрәсим вахты асајиши горумаг үчүн атәшкаһы ислам ордусу сармышдыр. О, кимсәјә тохунмајачаг. Сусунлуг позуларса, мөс'улијјәт үзәрингдә олачагдыр. (Кедир.)

Жанардаг — Улу һүрүмүзд, сәнә тапынырыг. Сон ибадәтә башлајаг!

Солмаз Жанар одлар башында тәрпәнишсиз дурур. Басгычлар ојуну вэ охунушу башлајыр.

Һамы — Јүксәк даглар, улу таңрым, атәшиндән чанланыр.

Јашыл бағлар, улу таңрым, күнәшиндән шәнләнир.

Елхан вэ Горхмаз јавашча кирирләр. Халг ибадәти битиринчә бир-бир кәлиб одлара вэ Солмаза баш әјир, мүхтәлиф нәзирләр гојур.

Елхан — Одур, иләр боју чарпышмада ирадәми гүввәтләндирән (Һәр ағырлығы, истирабы уддуран, унутуран) фүсункар одлар јаврусун! (Одур, јүртүдә јүјүм мүбаризә карванларына јол вә һәдәф көстәрән ишыглы дан улдузун! Ох,

Горхмаз! Бу бајғын көзләрә, бу дәрин бахышларә һәсрәт галмаг нә гәдәр ағыр имиш. Һәр гырпымы узун бир әср, һәр дәгигәси сонсуз бир тарих.) Горхмаз, бурах, мән оуну ајагларына дүшәчәјәм.

Горхмаз — Унутма ки, һәр јанымыз сарылы, һәр јанымыз дүшмәндир... Танымсаг, мәнв оларыг.

Елхан — Горхмаз! Мән бу дилбәр чөһрәни көрүнчә, бүтүн мәлијјими унутдум. Ону бу күн гурбан кәсмәк, ону бу күн мәнв етмәк истәјирләр.

Горхмаз — Нә едә биләрик. О бизим әлимизлә дејилдир. Дүшмән гүввәт алмыш, гурд кими ган кәзир. Лакин сән аччаг она бахыб гајытмаг истәјирдин. Јохса өзүнү танытдыра биләрсән. Сағын, Елхан!

Елхан — Јох, мән өзүмү танытдырмарам. (Анчаг бурах, сон көрүшдә бу дилбәр көзәллијә дојунча бахмаг истәјирәм. Ох, Горхмаз, иләр боју мәнвәи варлығымда хәјалын кәздирдијим бу фүсункар чөһрәни, бу күлкүн јанаклары, бу мәнвзун, титрәк додаглары, бу дәрин, бајғын көзләри амансыз өдларын јыртычы гојунда көрмәк! Јох! Артыг мән һеч бир јана кетмәјәчәјәм. Мән артыг ондан ајрылмајачағам сон нәфәсимдә дә оунула олачағам).

Горхмаз — Нә дејирсән, Елхан, сән өзүнү танытдыра биләрсән. Бу, доғру өлүмдүр.

Елхан — Олсун.

Горхмаз — Бунуна сән иләр боју кәзирлијин бајрағы биләрәк ситирмин вә өз әлиилә дүшмәнә тәслам етмиң оларсам. Сән өз вәзифәни унутма!

Елхан — Вәзифә... Бајраг... Горхмаз, һәр келишин бир һәдәфи, мәнвәи бир гүввәт мәнбәи вардыр. Онсуз инсан чалыша билмәз. Анла ки, бу узун чарпышмада јухусуз кечәләрими хәјали күдүшләри илә ишыгландыран, о јорғун күнләрими хәјали чи-

чөкләри илэ сүсләдән одур. О кәздирдижим азадлыг бајрагынын мәһви жүксәклижиндә онун хәјали чөһрәси күлүмсәјир.

Горхмаз — Сән шашырырсан, Елхан. Бизим мәгсәдимиз...

Елхан — Горхмаз, мүбариз мәгсәддән, бајрагчы бајрагдан даһа әввәл доғур. Лакин нәдир һәјатын мәгсәди? Сиз ону васитә илэ гарышдырырсыныз. Мәнимчин иса, бир мәгсәд олараг, та узаг үфүгләрдә титрәјән улдузларын биринчиси о, бу жүксәк дағларда күлүмсәјән чичөкләрин биринчиси јенә одур.

Оддамды — (нәзирләри топларкән онлары көрәрәк). Һеј ағалар, һамы кетмиш, сиз бурада нә кәзирсиниз?

Горхмаз — Елхан, сус! Бу бизи таныјагдыр (Оддамды ја.) Һеч, руһани бабамыз, биз көзләјирик сиз дә кедәсиниз, одлар кәлининә ибадәт етмәк истәјирик, кизли диләјимиз вардыр.

Оддамды — Јахшы, гурбанлыг нә кәтирмисиниз?

Горхмаз — Нә?..

Оддамды — Гојундан, кечидән, тојугдан, чүчәдән.

Горхмаз — Биз узаг јолдан кәлдијимиз үчүн өзүмүзлә бир шеј кәтирмәмишик.

Оддамды — Нәзирсиз диләк олармы, оғлум? Онда кедин. Халг бајырда од галајыр. Сиз дә көмәк еләјин, индичә кәлиб Солмазы апарачагдырлар. Одур, кәлирләр. (Нәзирләри топлајыр.)

Горхмаз — Елхан, артыг ону тәк көрмәјәчәксән. Будур, ону апармаг үчүн кәлирләр. Артыг кедәк.

Елхан — Горхмаз, Горхмаз, анла ки, мән онсуз һеч бир јерә кедә билмәрәм. Ох, Горхмаз, нә гәдәр сәрт үрәклисән.

Јанардағ — Еј улу һүрмүздүн достлары. Артыг одлар кәлини Солмазын сон көрүшүдүр. Диләклиләр диләсинләр. Сонра Солмаз... диамлик кедәчәкдир.

Оддамды — Нәзри галанлар кәтирсинләр. (Елхан билаихтијар издиһама гошулмаг истәјир.) Солмаз... даимлик кедәчәкдир.

Елхан — Горхмаз, сән өзүнү көзлә, мән тәк бурах. (Һеч олмазса сон көрүшдә, бир дә онун ајагла-

рында јашамаг, бир чочуг кими пәрәстиш етмәк истәјирәм.)

Күтләјә гошулур. Горхмаз тәғиб едир. Ел бирәр-бирәр бәркдән диләјиб нәзир гојур.

Биринчи — Одлар кәлини, мәним гызым гачыб үсјанчыларда гошулмушдур. Сән әсиркә!

Икинчи — Мәним кәлиним итмишидир. Тапылсын.

Үчүнчү — Мәним оғлум үсјанчыларда гошулмушдур, сән әсиркә.

Дөрдүнчү — Мәним бир тәк өкүзүм вар, ахсајыр, шәфа тапсын.

Бешинчи — Мәним оғлум әрәбләрин душтағындадыр. Јол ачдыр.

Алтынчы — Мәним дә гызым... улу һүрмүзд бу хәлифинин боласыны версин. Даһа бычаг кәмијә дајанмышдыр.

Ел — (бир горху илә) Сус, нә дејирсән, јаваш!

Оддамды — Һа, киши, онда чашдын. Чүчәләри мәнә вер, өзүн бәри кеч!

Алтынчы — Бағышлајын, башыныза дөнүм, үрәјим одлудур.

Ону өтүрүрләр

Елхан — (баш әјәрәк) Улу һүрмүздүн мә'сум гызына, сөнмәз одларын көзәл кәлининә пәрәстиш!

Солмаз ону көрүнчә ихтијарсыз мүвазинәтини итириб вәзјјәтини позараг

Солмаз — Одур, аман, одур! Улу һүрмүзд, мәһв олдум.

Јанардағ — Сән нә олду, мүгәддәс одлар кәлини?

Солмаз — (бир һәјәчанла) Һеч, һеч бир шеј.

Горхмаз — (јавашдан) Елхан, артыг кәл.

Елхан — Бурах, бурах, дејирәм сәнә. (Бурах өз мәгсәдини атыб диләксиз, истәксиз чөлләри долашыр, ајымы арајырсан. Онсуз ди-

дөк мөзардыгына дөнөчөк бу чылпаг чөл-
төрдө анчаг бајгушлар улаша билерлер.)

Оддамды — Сәс салмајын.

Елхан — (төкрар баш эјерәк) Өксүз көнүллөр
таршысы, булунмаз диләклер пәрсис, одлар көлининә пәрәстиш
едирәм.

Солмаз — (дәрин бир һәјәчан ичиндә
үзүләрәк) Аман, одур, одур, өзүдүр, улу һүрмүзд, сән әсир-
кә. Иллөр боју етдијим пәрәстишләр, үзүтүләр мәһв олду. Чә-
ккил, чәкил, мәрһәмәтсиз инсан, кәләм! Мәһв олурам! Аллаһ
ешгинә, чәкил, чәкил! (Дәјә бирдән мұвазинәт и-
шәтириб бајғынчасына дүшүр.)

Јанардаг — Мә'сум одлар көлини, сәнә нә олду?

Солмаз — Неч, көзләрим гаралды, хәстәјәм...

Јанардаг — Ачыглы Әһримән овунимур, нә едәчәјик?

Солмаз — Мәни төк бурахын.

Јанардаг — Чох көзәл. Көлин. Бурахын одлар көлини
мүгәддәс одлар гојунда улу һүрмүздән шәфа алсын... Улу
һүрмүзд, сән әсиркә...

Горхмас — Елхан, кәл биз дә кедәк.

Елхан — Мәни төк бурах.

Һамы чәкилир.

Оддамды — һеј, ағам, кәл, сән дә. Одлар көлини хәс-
тәјәр.

Елхан — Мәним диләјим вар, одлар көлининә сөјләјәчә-
јәм.

Оддамды — Олмаз, олмаз, јарамаз, кәл! (Ону итә
әсмәк истәркән.)

Солмаз — (ајылмыш кили, үзкүн бир
сәсдә) Бурах, тохунмајын она.

Оддамды — Чох көзәл, одлар көлинини динләмәк бизим
борчумуздур. (Кедир.)

Солмаз — Сөјлә, сөјлә, аллаһ ешгинә, сөјлә. Бураја не-
чә вә нә үчүн кәдди? Сөјлә, мәрһәмәтсиз инсан, сөјлә, мөндәм
нә истәјирсән. Нечин мәни мәһв едирсән?

Елхан — Солмаз, өксүз көнүллөр таршысы, Солмаз, ур-
рунда кәзмәмиш бир дағ, чарпышмамыш бир мејдан бурахма-
јан, өз севимли гарлашының белә мызрагына көкс кәрән севим
бир көнүл сәндән нә истәјә биләр?

Солмаз — Гардашынымы, сән ону тапдынымы?

Елхан — Бәли, Солмаз, тапдым. Јакин о... көзләдијим
сычаг гардаш гојуна гаршы мәнә душтаг зәнчири, сәними гар-
даш әлиһә гаршы гәллы мызраглар узатды. Ох, Агшин, Агшин...

Солмаз — Мызрагымы?

Елхан — Ох, Солмаз, мән ону нә гәдәр севирдим. Јакин
о, мүсәлман олушдур.

Солмаз — Јакин бу көлишдән мәгсәд нәдир? Мөндәм нә
истәјирсән?

Елхан — Солмаз...

Солмаз — Кет, аллаһ ешгинә, кет. Мән һеч бир замаң
сәнини олмајачағам.

Елхан — Солмаз, сәнсиз һараја кедәчәјәм. (Солмаз,
дүшјада һөкмдарлар, бүтүн тарылар
гаршы әјилмәјән мәгрур алнымы сәнә гар-
шы әјирәм. Бүкүлмәз голларымы сәнин
ајагларына сәриб үрәјини ачырам. Мән
сәндәв даһа әввәл өлмәк истәјирәм.)

Солмаз — Јох, кет, сәни һәјат көзләјир. (Артыг мә-
ни бурадан һеч бир кимсәчы хара билмәз.
Артыг мән бурадан һеч бир јана кетмәјә-
чәјәм.) Мәним исә бу күн сән күнүмдүр. Мән өз варлы-
ғымы улу һүрмүздә тәслим етмиш, өз мә'нәвијјатымы онун гүд-
сијјәтинә говушдурушам. Мән улу һүрмүздүн мә'сум гызыјам
вә мә'сум олараг онунла көрүшәчәјәм. Сән исә, кет, артыг һәми-
шәлик кет.

Елхан — Солмаз, кетмәк, һараја кетмәк! (Сус, аллаһ
ешгинә, сус! Јоллары кәсилән, үмидләри
гырылан, бүтүн диләкләри гара мөзарлы-
ға көмүдән бир заввалы һараја кедә бил-
ләр? Јох. Мән һеч бир јерә кетмәјәчәјәм.

Сэнинлэ бир јердэ галачағам, сэнинлэ бир јердэ өлөчөјэм.)

Солмаз — Јох, јох, мэн бу сөммөз одлардан ажрыла билмэрэм. (Мэн од гызыјам. Од бағрында доғулдум, од бағрында бэслэндим, бөјүдүм. Мэн оддан горхмурам.) Мэн бу сөммөз одлары, бу абэди ишығлары өзүмдэн артыг сеvirэм.

Елхан — Кедэк мэнимлэ, кедэк, гачаг, сэн одлар гызысан. Мэн көнлүмүн сөммөз одларыны, руһумун севкиләри атэшкаһыны сэнин үчүн мэнави бир јурд едэр, (сэни бу пак севкиләрин көзэл гојнунда бэслэрэм. Бағрымын көлкэсиндэ күлүшэн бу азад ағларын сүслү чичэклэрини топлар) сэни күл жарпағлары илэ, отағыны севкилэр, јатағыны өлкүлэрлэ бэвэрэм.

Солмаз — Кетмэки? Сэн дәлими олдун? Мэни бу издиһамын, бу гара күтлэнин, сајсыз ордунун ичиндэн чыхармагмы олар? Һарада олдуғуну унутдунму? Бир гырпымда мөһв оларсан. Јох, мэн һеч бир јана кетмөчөјэм. Сэн севилэчэк бир адамсан. Фэгэт мэн сэнин олмајачағам. Артыг кет, анчаг мэн одлара атылыркэн, сон нэфсдэ көзүмэ көрсәнмэ. Елхан, сэн мэни сеvirсэнми?

Елхан — Бэли, Солмаз!

Солмаз — Кет, бир даһа гајытма. Сэнэ әмр еdirэм.

Елхан — Кетмэк, бу мөһзун көзлэрдэн ажрылмағ...

Солмаз — Јох, бахма, бахма, мэн сэнин бахышларына дајана билмирэм. Көзлэрин мэлијими сарсыдыр. Орада бүтүн дүнјанын одлары, аловлары, илдирымлары, вулканлары... Ох, Елхан, мөһв олурам. (Ағлајараг өзүнү Елханын голлары арасына атыр).

Оддамды — (Солмазын сон сөзүндэ ичэри кириб шашырараг.) Аһа, мө'сум одлар гызы бурада сеvirширмиш! Хэстэјэм. Һэлэ Јанардаг сэнин гүдсијјэтинэ анд ичир. Өлкэнин ничатыны сэнин гүдсијјэтиндэн көзлэјир... Һэлэ сэн... (Елхана јахынлашыб бирдэн ону

таныјынча шашырараг) Һа... Һа... сэн... Елхан... Эрэблэр... орду... мөһв олачарсан... (Горхараг керилэјэрэкэн там гапыда ағыр бир элчијини энир.)

Горхмаз — Дајан.

Оддамды — (даһа артыг горхмуш вэ бүсбүтүн шашырмаш). Һа... Һа...

Дөнмэз — Мэ-мэ-мэндэн а-а-ажрылмајачарсан.

Пјердэ

ОН ЈЕДДИНЧИ КӨРҮШ

АТЭШКАҞ.

Гаршыда кениш бир мејдан. Ортада һүндүр пиллэли бир тахт ардында мүдһиш аловлар зэбанэ чэкир. Гаршыда Эбу Үбөјд, Рэби, Алтунбај вэ сајсыз хилафэт ордусу. Сагда, халг ичэрисиндэ Елхан, Горхмаз, Дөнмэз, Тоғрул вэ башга елханчылар. Солда атэшкаһ гапыларына доғру мү'бидлэр. Јерли халг. Көз ишлэдикчэ халг... күтлэ...

Эбу Үбөјд — (јавашча) Рэби, адамлары пайлашдыр. Јоллар кэсилмиш олсун. Бүтүн бу издиһам көз алтында сахланмалы, милчэк учушу белэ диггэтдэн гачырылмамадыр.

Рэби — Һамысы едилмишдир (Јерлэриндэ отурурлар.)

Горхмаз — Тоғрул, һеч бир һазырлыг көрө билдинми?

Тоғрул — Бу орду донизинин ичэрисиндэ нэ етмэк олар?

Горхмаз — Мэн чох горхурам, о өзүнү мөһв едэчэкир.

Тоғрул — Биз бу күн ону салдыра биләрсәк, бөјүк фәдакарлыг етмиш оларыг.

Горхмаз — О, кетмәк истәмир, бир гырпым да олсун ону көз алтындан гачырмаг олмаз.

Елхан — Горхмаз, сиз һәлә дә кетмәдиннәми? Артыг кедин, мән өзүм кәләрәм.

Горхмаз — Елхан, сән өлүмдә ојмајырсаң, сән ки, бу идиһаман ичәрсиндә артыг она јанаша билмәјәчәксән. Кими көзләјирсән? Сән өзүнү тәләф едәчәксән. Бир дүшүн.

Елхан — Мән чох дүшүндүм. Горхмаз, инди сән дүшүн. Бүтүн һәјәтым узуну хәјәлына пәрәстиш етдијим о, илләр боју ешгини көндүмдә, адыны дилимдә кәздирдијим о, бу јыртычы өдларын ачыгы гојунда, мәнәсыз чәһәннәмин гызмар дилләриндә мәнв олур. Мән дә мәнв олурам. Сиз артыг кедин, мән бир дә гајытмајачағам.

Тоғрул — Һалбуки сән бир тәрәфдә сусгун отуруб кимсәјә көрүнмәјәчәјинә сөз вермишдән.

Елхан — Јахшы, мән кимсәјә көрүнмәрәм.

Горхмаз — Сән она сөз вердин ки, сән дәгигәдә көзләринә көрүнмәјәчәксән.

Елхан — Бәли., көрүнмәјәчәјәм.

Дөнмәз — Бу чәһәннәм мәрәсими нә вахт битәчәкдир. Үрәјим дојунур.

Горхмаз — Олур, кәлирләр.

Јанардаг, Сөнмәз, Одламыдә вә башгалары кәлирләр.

Елхан — Алтунбај да бурададыр.

Горхмаз — Елхан, артыг бүтүн һәјәтымыз бир һечдән асылдыр. Бу ичә илдә нә гәдәр дәјишсәк дә, јенә дә бизи таныја биләрләр. Дөрд тәрәфимиз сарылыдыр. Сусгун ол. Биз өлүм ичиндәјик.

Елхан — Горхмаз, дәјана билмирәм.

Јанардаг — Еј бүтүн Азәрбајҗанын сөнмәз өдларына тапынан улу һүрмүздүн күнаһсыз достлары! Еј Һиндистандан, Ирандан, Чиндән, дүнјанын бүтүн кечилмәз, варылмаз бучагла-

рындан кәлмиш мүгәддәс өдлар тапынан, пак иманлы вә гәмиз вичданлы зијәрәтчиләр! Сән заманлар оллар јурдуну сәјсәз фәләкәтләрлә чулгамыш ачыгы Әһримвә нә гәдәр ади гурбанлар верилдисә овулмады. Она гијмәтли гурбан кәрәкмиш. Олур ки, өлкәни ән көзәл гызы, мәмләкәтин ән дәјәрли ичиси, өдлар кәлини Солмаз, минләрчә чисмани әзаблара дөзүб руһани гудсијјәт вә үлвијјәтә вардыгдан совра гурбан вериләр. Бәлкә јурдумуз улу һүрмүздүн көлкәсиндә вә јурдумузда булуван хилафәт орлусунун... әдаләт... ганады алтында...

Горхмаз — (бир һиддәтлә) Һымн... әдаләт ганады... нә гәдәр сүслү бир јалан.

Дөнмәз — (өз үни үнудуб бәркдән бағырар). Ја-ја, јалан дәјирсән?

Горхмаз — Сус! (Гез ону далдалајыр.)

Тоғрул — Дөнмәз, сус, нә елирсән?

Дөнмәз — Ча-чашлым, Тоғрул!

Һәр кәсдә бир мараг, бир тәрпәнниш, көзләр сәс јијәсини арајыр. Хилафәт адамлары күтлә ичәрсиндә кәзирләр. Там бу сырада Солмаз аташкәһ гапысында көрүнур, диггәти өз тәрәфинә чәкир.

Јанардаг — Одлар кәлини ода атылыркән һәр күс улу һүрмүздән диләјини хатырласын.

Сөнмәз — Солмаз бу тахтын илк пилләсиндә мүгәддәс нәғмәләри дилләјәчәк, икинчидә һаманын үзүнә бахыб өз үлвијјәти илә үрәкләриндәки диләкләрини һисс едәчәк, нәһәјәт, үчүнү пилләјә галхыб өзүнү ода атачагдыр.

Одламыдә — Кимин нәзри варса, гојундан, кечилән, тојугдан, чүчәдән, ким нә бачарырса вә нә гәдәр чох бачарырса, нијјәт етмәли вә сабаһдан кеч олмамаг шәртилә кәтирмәлидир.

Солмаз мүгәддәс маһнылар алтында далғын вә үзкүн аддымларла кәлир.

Әбу Үбәјд — Алтунбај, сәнин кечмиш нишанлы нә гәдәр көзәлмиш. Көрүрсәнми, Рәби?

Рәби — О, дилбәр вә фүсункар бир дүнја көзәлидир.

Әбу Үбәјд — «Фәтәбарәкәллаһу әһсәнүл-халигејил!»

Елхан — Одур, одур, кәлир. Кечәләр улдузлардан, күндүзләр шәфәгләрдән сордугум диләк пәриси. О, идраксыз бир күтләнни сәфил горхаглыгына гурбан олуб кедир.

Солмаз мүгәддәс маһнылар алтында илк пилләжә галхыр вә гара халг Солмазын ајагларына ахышыб аглајыр вә диләк дилојир.

Халг — Одлар кәлини, сән биздән ајрылырсан! Бизи багышлат. Од әсиркәсин. Од, көмөк ол...

Алтунбај — (Солмаза јанашараг јавашдан) Солмаз, мән сәнә сон борчуму верирәм. Мән сәнәсиз дә јашаја биләрәм. Јакин сән мәнәсиз јашаја билмәдин. Мән јәнә дә бурадајам. Јакин һаны сәнни сәфил пејгәмбәрин? Арада ким галды? Сән вә гызмар одлар!

Солмаз — Кет, Алтунбај, кет. (Һ и д д е т л а и к и н ч и п и л л а ј а г а л х ы р.)

Јанардағ (халга) — Сус, Јетәр. Јери. (Һ а м ы к е р и л а ј и р.) Артыг одлар кәлини, сән бүтүн халгын үзүнә бахмалы вә өз гүдсијјәтинлә диләкләрини көзләриндә охујуб улу һүрмүздә јетирмәлисән.

Солмаз сыра илә күтләнн сүзүр.

Елхан — О јахынлашыр, мән бу дәгигәдә ачыглы бир илдырым олмаг, аллаһ адына дүзәлмиш бу сәфаләт очагыны бир гырпымда алт-үст етмәк истәрдим. (Ана тәбиат, нечин мәни күчсүз, бачарыгсыз бир инсан јаратдын. Бари бир күлөк олсајдым, бүтүн дәһшәтимлә әсардим. Бир күнөш олсајдым, бу јарамаз күрәнни торпагларыны чәһәннәм кими јахардым! Јахычы бир од, бир дәнәз, бир сејлаб, бир туфан, бир фәлакәт, бир чәһәннәм олајдым. Анчаг белә үрәји диләкли, голу күчсүз бир инсан олмајајдым! Ох, Горхмаз, о бахыр! О, бүтүн үрәкләри, бүтүн дүјгулары анламаг истәјир. Бах, јаврум, заваллы Елханын үрәјиндә бу долгун көзләрдән, бу мәнзун һеј'әтдән башга һеч бир шеј јохдур. Апар, апар ону, апар. һараја истәјирсән апар, о сәнниндр.)

Горхмаз — Елхан, өзүнү унутма!

Бу аралыг Солмазла Елханын бахышлары бир-биринә илшир вә сахланыр.

Солмаз — Аман, о јәнә бурададыр.

Јанардағ — Солмаз, сән бу күн өзүнлә һеч бир алчаг, чисмани дүјгу апармамалы, руһани үлвијјәт вә гүдсијјәтинлә көјләрә учмалысан. һајды, одлар гызы, улу һүрмүзд јурдумузу, халгымызы вә инананлары сәнни гүдсијјәтнә бағышласын.

Дөнмәз — О јахылашыр.

Тоғрул — О сон пилләдәдир.

Солмаз (бир дән сәрт бир дөнүшлә) — Сән, еј мөгәсдинә доғру һәшарат кими ајаглар алтында сүрәкләнән дили бағлы, әли зәнцирли, күчсүз, мәнкум гул! Мән өлүрәм. Јакин сән торпагдан галх! Сон нәфәсиндә бил ки, мән сәни севирдим. (Солмаз гәти кедишлә ода атылмаг истәркән.)

Елхан — Сахлан, јарамаз гылынч дүнјасы! Елхан биләкәнли һәлә өлмәмишдир. (Илдырым сүр'әти илә үчүнчү пилләжә атылыр, Солмазы тутараг.) Сәни тәк бурахмарам.

Горхмаз — Тоғрул, һазыр ол!

Оддамды — Аман, чүчә кими түкүнү дидәчәкләр.

Үмуми бир һәрәкәт вә һөјочан

Јанардағ — Еј, сәрсәм, нә едирсән? Онун үлвијјәтинә тохунулмаз.

Елхан — Чәкил, ону сиз, ону һүрмүздләр, әһримәнләр анлаја билмәзләр. Ону мән анларам. О мәннимдир. Галдырын бу чәһәннәм мангалларыны, галдырын! (Тәпији илә мәрәсим шејләрини ода учурур.)

Јанардағ — Еј улу һүрмүздүн достлары, артыг мән сизин мүгәддәрәтинызы горумагдан күчсүзәм.

Солмаз — Артыг мән сәндән ајрылмарам. Бәрабәр өләк.

Күтлә — Јох олсун динсиз, аллаһсыз (Она доғру һүчум едир.)

Елхан — Сахлан, ојунар ојунчагы, тапданмыш гул! Һә-дәфсиз, кор күтлә. Биләкәнли Елхан санин дүшмәнин дежилдир. Сәнин дүшмәнин онлар, онлар, онлардыр. (Әбу Үбејд и вә атәшкаһы көстәрир.)

Күтлә (Кери басылараг) — Ким, нәдир, Елханмы? Будур!

Горхмаз — Тоғрул, һајды!

Әбу Үбејд — Рәби, будур Елхан, тез! (Ејни заманда өзү јалын гылынч үчүнчү пилләјә атылыр.)

Рәби — Һајды, ислам мүчаһидләри, мејдан сарылмалы!

Тоғрул — Һајды, азадлыг мүбаризләри, ирәли, урра!

Күтлә даш, јумруг, агач вә башга шејләрлә «Јох олсун динсиз... Вар олсун азад гул!» дејә тоғушур, ејни заманда Әбу Үбејд јалын гылынчыны Солмазы гучмуш Елхана енди-рәркән о бири тәрәфдән атылмыш Дөнмәз гылынчыны ону көксүнә санчыр. Әбу Үбејд јыхылыр. Араны бүрүмүш тоз-думан вә гаранлыг ичәрисиндә гылынчларын сәси ешилдилир

Горхмаз (гаранлыгдан) — Азад гарталлар, ирәли, урра!..

Рәби — Һајды, ислам мүчаһидләри, аллаһ!

Гаты гаранлыгдә ешилдилен һәр ики тәрәфин һүчүи курултулары алтында

Пәрдә

ОН СӘККИЗИНЧИ КӨРҮШ

МЕЈДАН

Хүррәмдә кениш, ахымлы-бахымлы бир мејданча.

Бизанс елчиси — Чәнаб, туһаф бир шејдир. Бу өлкәдә нула, гызыла бир шеј вермирләр.

Илдырым — Јолчу, өлкәмиздә гызыл ишләмир. Киминә нәјинә көрәкдир.

Елчи — Мараглы бир шејдир Лакин мән бир дөвләтин елчисижәм. Буранын һөкүмәт адамларындан бирини көрмәк истајирәм.

Илдырым — Бурада һөкүмәт јохдур. Һәр кәс өз һөкүмәтидир.

Елчи — Чәнаб, ја сиз мәнә сәримишсиниз, ја да... Нечә јәни һөкүмәт јохдур. Һөкүмәтсиз дә өлкә олармы? Бири бир шеј оғурлады. Бир шеј олды. Һәр һалда гонага күлмәк јахшы бир иш дежилдир. Һәм дә бир тәх сән дејилсән. Һамы белә дејир.

Илдырым — Јолчу, сәни алдатмырлар. Бурада һеч бир кәс бир шеј оғурлаја билмәз, оғурламаз да, чүнки кимсәнин бир шеји јох, Һәр шеј һамынындыр. Һамысы бир јердә чалышыр, бир јердә топлајыр, бир јердә ишләјир.

Елчи — Гардашым, бири биринин арвадына, гызына долашды?

Илдырым — Затән бурада кимсәнин сиз дүшүндүјүнүз кими, арвады јохдур. Ики нәфәр истәрсә, ујушуб јашар, истәрсә, ајрылыб кедәр.

Елчи — Ахы јенә бир ганун олмалыдыр ки...

Илдырым — Ганун јохдур. Ән баш бир ганун вардыр ки, о да Һәр кәсин башгаја зәрәрсиз азад истајидир. «Еялик» ишләр үчүн исә ел өзү сыра илә елбашылыг чәкир.

Елчи — Туһафдыр. Валлаһы, чох туһафдыр! Јахшы, мән бурада јад адам, әлимдә пулум, ачынданмы өләчәјәм!

Илдырым — Јох, а гардаш, сәјһаһлар, јадлар, гонаглар үчүн Һәр јердә бөјүк јурдлар, Һәр шеј вардыр. Гонаг олдугча орада галырлар. Умуми күлфәтимизә кирмәк истајәнләр исә чалышмалыдырлар. Будур, бу күнүн елбашысы кәлир. (Ч и јниндә бөјүк бир зәнбил апаран Алтаја.) Алтај, елбашы сән идин, дејилми?

Алтај — Мән идим, бәрк дә јорулмушам. Сабаһдан да сиз олачагсыныз.

Илдырым — Билнрэм, анчаг бу аргадаш бөјүк бир дөвлэт вәкилидир. Иши вармыш.

Алтај — Бујурсунлар, һансы өлкәдәнсиниз?

Елчи — Кедин ишинизә, лотулар! Мән сизин киминләри чох көрүшәм. Чијиндә шәлә атыла-атыла кәлди ки, мән ел-башыјам. Мәни ојнатмаг олмаз. Бағышлајын, бир аз һиддәтләндим... Амма...

Алтај — Ејби јохдур, јолчу, биз ачыгланмырыг. Анчаг...

Елчи — Биз ешитдик ки, бурада Елхан Бабәк адлы бир өлкә башчысы, һөкүмәт башчысы вармыш.

Алтај — Бурада нә һөкүмәт вардыр, нә дә башчысы.

Илдырым — Мән ки, сизә дедим, јолчу. Елхан биздә дәрин дүшүнчәли бир башбиләндир.

Елчи — Нәр һалда ону көрә биләрәмми?

Алтај — Истәрсиниз, һеј, һеј... бу јолла дөрдүнчү һәјәт-дә одун доғрајыр. Илдырым, кәстәрин, мән дә инди чә гајыдырам. (Кедир.)

Елчи — Гардашым, одун нәдир, одунчу нәдир? Аллаһы сеvirсиниз, мәнимлә әләнмәјин. Мән ијирми илдән бәри хилафәт ордусу илә чарпышан үсјан башчысы Елхан Бабәки дејирәм.

Илдырым — Ачыгланмајын, јолчу, биз дә ону дејирик. Аллаһы да бир јана бурахын. Бурада аллаһ, пејгәмбәр вә бу кими шејләри севән тапылмаз.

Дәстә илә мүгәссирләр кечир.

Мүгәссирләр — Тәнбәллик етмишәм. Јалан данышмышам. Әсир инчитмишәм. Гысганч олмушам. Истәјим башгаја зәрәди олмушдур.

Дөнмәз — Көнүл зорламышам. Көнүл зорламышам...

Ел — Утанмаз, јарамаз, јаланчы...

Елчи — Һәлә бунлар кимдир?

Илдырым — Ара-сыра мүгәссирләрә белә чеза верилр. Үчүнчү дәфә күлфәтдән чыхарылар.

Гыз вә оғланлар чалараг, ојнајараг, охујараг әлләриндә мәш'әл олараг кедирләр.

Биз дүнјада гајы билмәз оғланларыг, гызларыг, Дүнја кеиш бир бағчадыр, чичәкләри бизләрик. Торпаг бизим анамыздыр, биз торпағын јаврусу, Азад севки, азад вичдан көнлүмүзүн танрысы.

Елчи — Бунлар мәш'әл илә нијә кәзирләр?

Илдырым — Бунлар бу узаг дағын башына чыхачаглар. Орасы диләк дағыдыр. Һәр ил бу кечә орада гонаглыг, шәнлик олур. Оғланлар, гызлар ојнајырлар.

Елчи — Туһаф шејләрдир! Мән бу јашыма кими белә туһаф ишләр көрмәмишәм.

Алтај (ики нә фәрлә кәләрәк) — Мөһтәрәм елчи, елбашылыг тәрәфиндән сизин үчүн јатаг, јемәк вә һәр бир истираһәт һазырдыр. Сизинлә данышмаг үчүн орада адамларымыз сизи көзләјирләр. Бујура биләрсиниз.

Елчи — Јох, јох, мән габагча дөрдүнчү һәјәтә кириб Елханы көрәчәјәм.

Алтај — Һәр һалда истәрсиниз сизи өтүрә биләрик.

Елчи — Јох, јох, мән өзүм тәк кедиб сөзләринизи јохлајачағам.

Алтај — Истәјиниз белә исә, һаггыныз вардыр. Сизи бурада көзләрләр.

Елчи кедир.

Илдырым — Јазыг бизим јашајышымыза шашырмыш галмыш, Елхан да бир гырпым динчлик билмәз. Өлүм јатағындан һәлә дүнән галхмыш.

Алтај — Һәм дә јазыг руһани әзаблардан чох сыхылар. Солмазын ајрылыгы ону мәнв едир.

Илдырым — Өз гардашы Агшинин дүшмәнлији дә ону чох сыхыр. Доғма гардашыдыр, асан дејилдир.

Алтај — Һәм дә эн чох севдији, јеканә гардашы. О мүд-һиш күндә ки, биз ону бајғын гачыртдыг, јолда ајылыб Солмазын әсир апарылдығыны өјрәнинчә, инанырам ки, о, өлмәк истәјирди.

Елчи вә Горхмаз кәлирләр.

Горхмаз — Будур, Елхан өзү кәлир!

Елчи — Мөһтәрәм чәнаб, мән ијирми ил вәһши эрәбләрә гаршы гәһрәмайлыгга чарпышан вә хилафәт ордусуну сарсыдыб өлкәдән сыхышдыран јенилмәз гәһрәман Елхан Бабкәкә Бизанс һөкмдарындан салам, һөрмәт, иттифаг вә јардым тәклифи кәтиримишәм. Сизә гаршы да, чәнаблар, бајаг инанмадығым үчүн үзр вәстәјирәм.

Бир эрәб әсири — Мән, бир дәстә эрәб әсири тәрәфиндән елбашылыға кедәркән сизи бурада көрдүм. Бизи өлкәмизә бурахырлар. Јакин биз орада ол, ган, дәмир вә гуллуғдан башга бир шәј көрә билмәјәчәјик. Биз бу азад өлкәдә сизинлә галмаг, аиләнизә кирмәк, әмәк чәкмәк, сизинлә јашамаг, сизинлә өлмәк истәјирик.

Елхан — Мөһтәрәм елчи, сизә чаваб вермәк тәк мәнним ишим дејилдир. Анчаг сизә үч јол ајдын чаваб верилмишдир. Биз эрәбләрә гаршы чарпышмырыг. Бизим үчүн эрәб, фарс, рум, јәһуди һеч бир фарги јохдур. Бах, бу эрәбдир. Бизә азад әмәк әли узадыр. О, бизим гардашымыздыр. Биз эрәб мө'тәсәмләршә, Багдад хилафәтинә гаршы вурушуруг. Ики аддымлығынызда Ширван шәһријарлығы да она гаршы чарпышыр. Јакин биз енуула бирләшмирик. Чүнки бизим үчүн Ширван шәһријары илә Багдадын мө'тәсәмләри, Бизансын императорлары, Македониянын иксәндәрләри, Романын гејсәрләри, һеронлары арасында һеч бир фарг јохдур. Биз инсан достунун досту, инсан дүшмәнинин күшмәнијик. Иәр һалда бу хусусда сизә ел өзү чаваб верәчәкдир? Халғыныза исә биздән сәмини саламлар!

Алтај — Мөһтәрәм елчи, сизин үчүн јер вә сизинлә көрүшмәк үчүн адамларымыз һазырдыр. Бујурун, сизи өтүрсүнләр. (Эрәбә) Сизинлә дә елбашылыгда көрүшәрик.

Онлар кедирләр. Тәкрат гызлар, оғлаплар мәш'әлләрлә охујараг диләк дағына доғру кедирләр.

Алтај — Кәчлик дәһшәтлр!

Илдырым — Биз о дәһшәтли күндә Солмазы итириәсәјдик, о да инди бу шән вә мәс'уд дүнјанын курултуларына гошулмуш вә јазыг бир аз да азад нәфәс алмыш оларды.

Алтај (ону дүмсүкләјәрәк) — Сус!
Елхан — Јакин, ким билир, јазыг Солмаз инди әсирликдә нәләр чәкир! Оф, мөл'ун азадлыг дүшмәнләри!

Шәллијә бәхараг ағача дајаныр вә фикрә кедир.

Нәрдә

ОН ДОГГУЗУНЧУ КӨРҮШ

ҺӘБС ОДАСЫ

Солмаз һәбс адасында, бағчаја ачылаң кичик ләнчәрә гаршысында дивара дајанмыш иләр бир сәслә мөһтаба гаршы охујур.

Солмаз —

Мән бир солмаз јарпағам ки, чичәкләри бәзәрәм

Мән бир сусмаз дүғујам ки, үрәкләри кәзәрәм.

Мән бир гызам севдијимчин чәфалара дөзәрәм.

Сәнсиз күлләр ачылмасын, ахар чәјлар дајансын.

Өху, бүлбүл, бәлкә јарым ојансын...

Мән бир сәнмәз улдузам ки, данм ишыг сачарам.

Мән бир сусмаз бүлбүләм ки, күллән-күлә учарам.

Мән бир сағлы аләмәм ки, севкиләрдир ачарым,

Сәнсиз күнәш көрүнмәсин, гәралара бојансын.

Өху, бүлбүл, бәлкә јарым ојансын.

Солмаз сусуб далыр, ики нәфәр хидмәтчи гыз јавашча гәшны ачыб кирир, әлләриндәки подносу гојуб чәкилмәк истәрип.

Биринчи — Јазыг нә гәдәр дә далғын вә мөһзуддур. Хәсан вурмуш бир бүлбүл кими фәрјаддан јорулмур.

Икинчи — Кечө-күндүз бир жана чыхмамаг, кимсө илө данышмамаг вэ данышдырмамаг асан бир шеј дејилдир.

Биринчи — Биз онунла данышсаг, нэ олар. Бары дэрдни сорардыг.

Икинчи — Олмаз, јасагдыр, һәм дэ өзү данышмаз. Рэби вэ башгалары нэ гэдэр чалышдылар, инчитдилэр чаваб вермэди. Һэтта Агшинлә белэ данышмады. Багдада көндэрэчэкидилэр. Агшин көлди гојмады.

Биринчи — Нэ гэдэр дэ көзэлдир! Кимсэсизликдэн јазыг маһв олачагдыр.

Икинчи — Сус, бэри кэл, о бизим ишимиз дејилдир. Һэр һалда ону, нэ исэ, бир фэлакэт көзләјир. Бу күн, ја кечи сабаһ.

Чыхыр, гапыны гапајыр кедирлэр. Бир аздан Солмаз енир, далғын аддымларла гапыја јанашыр, итэлэјир, гапалы олдуғуну көрүнчэ гајыдыб отагда долашараг эввэлки јеринэ кэлир вэ пэнчэрэ јанына дајанарыг маһнысына давам едир.

Солмаз —

Мэн сенинчин чичэклардэн сүслү бир гач јапарам,
 Јөл вер мэнэ күл дэрмишом севдијимчин апарым!
 Јашадыгча ахтарарам, ахыр сени тапарам.
 Сэнсиз солсуи шэн чичэклар, гаралара бојансын,
 Оху, бүлбүл, бэлкэ јарым ојансын.

Агшин вэ Рэби Јавашча ичэри кириб Солмазын сон сөзларини динлэдикдэн сонра ирэли һэрэкэт едэчэк јердэ.

Пэрдэ

ДИЛӘК ДАҒЫ

Пэрдэ ачылынча чалыб ојнајырлар. Ојун вэ чалгы сусунча Дөнмэзин Күлкүплэ дејишдији көрүлүр.

Дөнмэз — Бу — бурпуну о јана чөк
 Көк-кө-кө-көз чыхармасын.
 Сөз-сө-сөј-сөјлэ јар бизо
 Га-га-га-гаш-көз агмасын.
 Бир сө-сө-сөздү дет-ледик,
 Көк-кө-кө-көз агартмасын,
 Өлдү-дү-дү-рмэ, бош јерэ,
 Валлаһ ки гаг-га-ган ахар,
 Кэл, көк-кө-көзлэрин јејим.
 Чач-ча-ча-чаным ал, гуртар.

Бам-балам, мэн даһа данышмагдан јорулдум. Инди дэ јорулмајаанлар данышсынлар. Дејесэн мәсчиддэдирлэр. Нэ үчүн дајандыныз. Ди башлајын. Јахшы, сенин адын Күлкүндүр, еләми?

Күлкүн (күлэрэк) — Она охиар бир шејдир.

Дөнмэз — Мэним дэ адым бир ајлыг Сүркүндүр. Өз адым да ки Дөнмээдир. О, өз јериндэ...

Күлкүн — Аһа, демэли, сэн сүркүнсэн. Јахшы, нэ етмшдин ки?

Дөнмэз — һеч бир шеј, бир шеј вар, өзү чох көзэлдир, бэлкэ таныјасыныз. Хырда көзлэри вар, ағзы да бир аз бөјүк. Гыса бөјүл, сачсыз.

Күлкүн — Јох, мэн елә көзэл танымырам.

Дөнмэз — Јох, эслиндэ боју гыса дејил, бир азча гозбелдир. Она көрэ елә көрүнүр. Башы да зад олмасајды, сачы да оларды.

Күлкүн — Сонра, сонра...

Дөнмөз — Сонра неч, мэн ону бэјандим, о мэни **јох**. Мөвдө, ајагым долашды, үзүндөн өлдүм. Одур ки, үч күндүр көнүл зорламышам дејө, күчөлөри кезирәм.

Күлкүн — Бу јахшы. Арвадын јохлурму?

Дөнмөз — Вар, амма гаргалар тојугумдур, јумуртасы дагларда.

Күлкүн — Нечө јө'ни?

Дөлимөз — Јө'ни ки, ад мәнимдир, јар өзкөлөриң, бу гөләр!

Күлкүн — Ахыр, нечө?

Дөнмөз — Һәлә беләчө. Бүтүн кишиләри севир, бирчө мөндөн башга.

Күлкүн — Бу јахшы. Бураја кәлмәмиширми?

Дөнмөз — Кәлмәјинә, кәлмишир, ахшамдан неч көвүмә дејмир. Билмирәм јенә кими бәјәнмишир.

Күлкүн — Сән дә кет, ахтар, тап, онунла кәз.

Дөнмөз — Хөјр һа, мәним даһа үч күн «көнүл зорламышам» демәјә үзүм јохлур.

Күлкүн — Бәлкә о да сәни ахтарыр.

Дөнмөз — Орасы бир шеј дејил. һарала олса, ахыр сөз гајыдачагдыр. Билирсәни, Күлкүн, нә вар? Мән сәнин көзләрини чох бәјәнирәм.

Күлкүн — Билирсәни, Сүркүн, нә вар. Мән сәни буруну неч бәјәнмирәм.

Дөнмөз — неч?

Күлкүн — неч!

Дөнмөз — Өзүн бил! Билирсәни нә вар, бир аздан сәлар ишыглар сөнәчөк. Онда кәлиб лап јанында дурачағам. Ишыглар сөнән кими...

Күлкүн — Билирсәни нә вар? Бир аздан ишыглар сөнәкән сәндән о гәдәр узаг дурачағам ки, чырагла да ахтарса мәни тапмазсан.

Дөнмөз — Она һәлә сонра бахарыг. Адә, нә үчүн чалмырсымыз? Алтај, Алтај, даһа башлајын, мән башладым.

Уча даглар башындан кәлдим сәнинчии,
Ирәли кәл, көзүнү јејим, өлдүм сәнинчив.

Чалғысыз ојнајыр.

Илдырым — Адә, Дөнмөз, јенә нә мејдан сулајырсан.

Дөнмөз — Сахла, сахла, һәлә бир ај адым Сүркүндүр.

Илдырым — Опда сәни бураја ким бурахды?

Дөнмөз — Јалвардым, биринчи јол олдуғу үчүн сачсыз ханым багышлалы. Балам, бу нәдир? Кечи кими һәрәси бир даға дырмашмышдыр. Онда мән дә келиб дырмашарам.

Күлкүн — Јох, јох, сән кетмә, оху.

Дөнмөз — Билирсәни нә вар, сән мәним бурнуму бәјәнмирән, мән дә сәнин гулағларыны; чүнки дедикләримн ешигмирән. Она көрә дә бизимки баш тутмаз.

Күлкүн — Сән охумагда ол. Дејсән бурнуң јаваш-јаваш дүзәлир.

Дөнмөз — Дедим ахы, елә исә...

Шам ағачын ат етмишәм, сүрүм сәнинчии.

Ирәли кәл телләрини һөрүм сәнинчии.

Илдырым — Алтај! Елхан һәлә кәлмәдим?

Алтај — Ардларыңча бөјүк бир издиһам кетмишир. Инди бәлли олар.

Дөнмөз — (ч а л ғы с ы з о ј н а ј а р а г)

Кечи көрдүм, јәси јох,
Папагыч көрдүм, фәси јох,
Чалгычы көрдүм, сәси јох,
Буб-бу-бу-бурнуң о јана чөк.

Кечи вар, бујнузу јох,
Чәкмәчи вар, бир бизи јох,
Һамысы шәрикдир, өзү јох,
Буб-бу-бу-бурнуң о јана чөк.

А л т а ј — Кәлир, одур, кәлир.

Е л х а н (бир дәстә илә кәләрәк) — Вар олсун азад јурдун азад оғуллары!

Е л — Вар олсун јени дүнјанын енмәз мүбаризи Елхан, урра!..

Гызлар, оғланлар гатышыб охујурлар.

Е л — Тарихләрдә өксүз кими көрүндүк,
Илләр боју гаралара бүрүндүк,
Јетәр артыг ајагларда сүрүндүк.
Галх, галх, галх, дүшкүн дүнја!

Тарих чәллад ган ичмәклән јорулмаз;
Тәрпәнишсиз гара зәнчир гырылмаз,
Јазыг, артыг бу дәрләро дурулмаз.
Галх, галх, галх, дүшкүн дүнја!

Гој гырылсын артыг чәллад бычағы,
Гој учулсун өлүм вә ган очағы,
Дүнја олсун азад ана гучағы,
Галх, галх, галх, дүшкүн дүнја!

Һәр бир ганун азадлығы бир јағы,
Нисан оғлу олмуш нисан тапдағы
Силкни, учесун көләлијин торпагы,
Галх, галх, галх, дүшкүн дүнја!

Чалыр, ојнајыр, охујурлар.

Е л — Вар олсун јени азад дүнјанын јарадычысы Елхан биләкәнли, урра!

Д ө н м э з — Вар олсун гадынарын јени јумругалтысы
Дөнмәз, Сүркүн.

Оғланлар, гызлар охујурлар.

Биз дүнјада гајгы билмәз оғланларыг, гызларыг,
Дүнја кениш бир бағчадыр, чичәкләри бизләрик.

Торпаг бизим анамыздыр, биз торпағын јаврусун.
Азад севки, азад вичдан көнлүмүзүн тапрысы.

Һамы гатышыг чалыб ојнајырлар. Бүтүн сәһнә баш доландырычы бир һәрәкәт һалгасы ичиндә гајнашыр. Јалһыз Е л х а н дәрин вә мәнзун бахышларла, гајнашамагда олан бу инсан ахыһна бахыб узаг-узаг јерләри дүшүнүрмүш кими, далғын дурур. Охучу тәк охујур. Д ө н м э з, И л д ы р ы м л а данышыркән К ү л к ү н Е л х а н ы н гәмли көрүшүндән мүтәәссир олараг она доғру кедир, јанашыр.

К ү л к ү н — Сән јенә Солмазымы дүшүнүрсән? Лакин бу далғынлыгдан нә чыхар?

Е л х а н — Бәли, Күлкүн, биз бурада бу гэдәр азад икән, ким билир, о јазыг инди нәләр чәкир. Мәнә белә кәлир ки, артыг һеч бир заман онлары көрә билмәјәчәјәм. Нә ону, нә дә Агшини. Дөнмәз ајылыб Күлкүнү көрмәјинчә.

Д ө н м э з — Адә, мән јолдашымы итирдим. Бу һара гачды?
(Күлкүнү көрүб јанашыр.) Аһа, бурададыр.

Гуг-гу-гу-гушу јумуртдасын гаг-га-гајганаглајаг
Тет-те-телләрин кәтир, дал-да-дар-дараглајаг.

Е л охујур. Онлар данышырлар, сәсләри ешидилмир.

Е л — Азад тәбиәтә зәнчир јагышмаз,
Азад күнәш, азад јағыш, азад ел.
Јер үзүндә дашдан чәпәр көрәкмәз.
Азад дүнја, азад севки, азад ел.

Бүтүн сәһнә чарпашыг һәрәкәтлә гајнашыркән ишыглар сөнүр.

Д ө н м э з (гаранлыгда) — Адә, вај, мән сәнә нә дејим, мән итирдим.

Г а т ы ш ы г с ә с л ә р — Мән тапдым. Көз-көзү көрмүр.

Д ө н м э з — Адә, мән тәк галдым, ким тәкдир, бу јана кәлсин. Мангала тәрәф. Адә, мән тәк галдым, ким тәкдир, бу јана кәлсин. Мангала тәрәф. Адә, бу кимин әлидир? Мән тапдым,

даһа бурахмарам, буб-бурнун о Јана чэк, көк-кө-көз чыхартма-
сын...

Сәсләр — Фәләкәт, фәләкәт! Ишыглары јандырын! Јан-
дырын ишыглары.

Ишыглар јашыр. Гызлар, оғланлар, кишиләр дајаныб бир һејрат
ичиндә бахырлар. Јазныз Е л х а н ы и јанда бир ағач даја-
ныб дурдугу көрүнүр.

Г л — Нә олмушдур, нә олмушдур?

Т о г р у л — Хәлифә Мө'тәсәмбиллаһын әмрилә хилафәт ор-
дусу әмирлијинә тә'јин етләнмиш гардашыныз Ашгин јенндән бир
гүвәзлә һүчума кечмиш. Савилан дағларынын кәдикләриндә
Әтроғрул басылмын, бизимкиләр чәкиилрләр.

Күл күн вә һамы — Аман, јени бир фәләкәт!

Е л х а н — Фәләкәт инсанлыг сәадәтнинн көлкәскидр! Нә-
јат ишыгландыгча көлкә дә галылашыр. Олсун, олсун! Горхмаз
һазырлан, биз өзүмүз кедәчәјик.

Пәрдә

ИЖИРМИ БИРИНЧИ КӨРҮШ

Ајдынлыг бир кечә. Сону учурумлара дајанан јүксәк бир да-
ғын учларында кенш вуруш мејданы. Та узаглардан јанан
бир шәһәрин ғырмызы ишыглары, јакын дағлары вә вуруш меј-
данында үст-үстә галанмыш өзүләрин вә јаралыларын ғырыл-
мыш гол, ајак, кәллә јығынларынын ғырпыг ишыглары илә ајдын-
ладыр. Горхмаз хәфиф бир көлкә кими өләнләрин арасы-
ны ахтарыр вә Е л х а н ы бајғын бир һалда көрүнчә үзәринә
әјиләрәк.

Горхмаз — Будур, бурададыр. Өлмәнишдир! Елхан саг-
дыр. Јаралыдыр. Елхан, галх, галх.

Е л х а н Јаваш-јаваш ајылараг.

Е л х а н — Горхмаз, сәнсәнми?

Горхмаз — Бәли, мәнәм, сән Јараланмысам.

Е л х а н — Горхмаз, заваллы әмәкдашларым мәнв олду-
лар... һамысы ғылынчдан кечирилди, еләми?

Горхмаз — Бәли, чох тәләфәт олду...

Е л х а н — Ох, заваллылар, һеч баш гуртаран олмадымы?

Горхмаз — Јох, кимсә гачмаг истәмирди. Онсуз да, га-
чылачаг бир јол јох иди. Биз дәрд тәрәфдән дәмир бир һалга
кими сарылмышдыг. Бир чохлары тәслим олмаг истәјәрәк өз-
ләрини гајалардан учурумлара атдылар. Аз бир адам тәслим
олду.

Е л х а н — Тәслим олду. Заваллылар, нә етсинләр ки, дүш-
мән ијирми гат онлардан чохлур.

Горхмаз — һамысы көрүлмәниш вә көрүлмәз бир гәт'иј-
јәтлә чарпышыр, һамысы дири-дири өлүмүн көзүнә сохулурдулар.
Тогрул вурулду.

Е л х а н — Вурулдуму?

Горхмаз — Бәли, бәјүк чәсарәтләр көстәрди.

Е л х а н — О, мәннн јакынлыгымда иди, мән ону көрүрдүм.

Горхмаз, мәнн ган анарыр!

Горхмаз — Јараныз ағырдырмы? Бураһын, сарымаг лазымдыр.
Сарыјүркән

Е л х а н — Горхмаз, аралан чымаг үчүн бир јол јохлурму?

Горхмаз — Нәр тәрәф сарылмыш, дәрд јанымыз кечил-
мәз бир мызраг вә галхан дәннзидир. Биз ган дәннзәринлә бир
адајыг.

Е л х а н — Горхмаз, сән мәнн көзләмә. Чыхылачаг бир јол
варса, бари сән гач, гуртар.

Горхмаз — Јох, мән сәнндән ајрылмарам. Мән дә јара-
лыјам. Анчаг јарам јүкүлүдүр.

А г ш и н (с ә й н ә а р д ы н д а н) — Лаилаһә иллә-
лаһ демәјәнләрә аман јохдур. Бүгүн дәннзиләр ғылынчдан ке-
чирилмәлидир.

Е л х а н — Аман, бу сәс... Бу, Ашгин дејилми?

Горхмаз — Көрөк ки, одур. Бизн аражырлар. Бизэ доғру кәлирләр.

Елхан — Оф, Агшин, Агшин! Сәнэ күвәндижим дағлар, сәнэ дэ гар жағармыш. Горхмаз, сән гач бир тәрәфдә сахлав.

Горхмаз — Гачылачаг бир јер јохдур. һараја кетсәк, бизи көрөчәкләр. Олса да, сәнсиз һеч бир јана кетмәрәм.

Дөнмәз — Су, додағларым јанды.

Елхан — Горхмаз, кимдир о?

Горхмаз (б а х а р а г) — Дөнмәздир. Дөнмәз, сәнсэнми? Будур, Тоғрул да бурдадыр.

Елхан — Тоғрулдамы? Горхмаз, она бир аз су тап! (Ј а н а ш а р а г.) Дөнмәз!

Горхмаз — Тоғрул да һәлә сағдыр.

Елхан — О сағдырмы? Тоғрул, Тоғрул, Тоғрул, галх!

Дөнмәз — Су, јандым, бир аз су!

Елхан — Дөнмәз, икид Дөнмәз, галх!

Дөнмәз — Мән галхмајачағам. Мән тәслим олмајачағам.

Бир аз су, су...

Елхан — Горхмаз, бу јакынларда су јохдурму? Дөнмәз...

Истәмәз, заваллы артыг кетди...

Горхмаз — Тоғрул, галх!

Елхан — Тоғрул, мәнәм, галх көјөрчиним!

Тоғрул (ј а р д ы м л а р ы и л э г а л х а р а г) — Сизсиниз? Мән мүғәссир дејиләм. Мән вар гүвәмлә чарпышдым, лakin онлар чох идиләр.

Елхан — Сәнни, өз бајрағыны сахламаг үчүн сон гүвәтинлә чарпышдығыны мән көүрдүм, Тоғрул.

Тоғрул — Јаралы икән бајрағымызын бир дүшмән әскәри тәрәфиндән апарылдығыны көрдүм. Сон күчүмлә үзәринә атылдым, тәслим едилмәсин дејә сундырдым, парчаладым.

Елхан — Сән икид бир әрсән, Тоғрул.

Тоғрул — Мән артыг өлүрәм. Анчаг үрәјим динчдир. Чүнки кәздирдим бајраг артыг дүшмәнләр әлиндә дејилдир... Мән... (С өзүн битирмәдән сусталыб дүшүр.)

Елхан — Заваллы, бу да кечинди. Лакин нә үчүн дүнјада јашајан бүтүн һәшәрат белә азад јашамаг истәјиркән, нисанын

истәдији кими азад јашамасына јол верилмир. Сән бөјүк вә икид бир гәһрәмәнсан, Тоғрул! Лакин һәр баһарын гачылмаз бир хәзаны вардыр. Ојнаг бир баһарын бағрындан доған, һәлә лазымынча ачылмамыш бир чичәјин мәнлијиндә горхунч бир хәзанын ачы күләкләри, көзләриндә батан бир күнәшин солғун шүасы ииләјиб дуруп. Гачылмаз, амансыз бир ганун. Лакин мән сизин бир јығын әтдән, бир јығын кәмикдән јапылмыш бу чәнәзинизин гаршысында дејил, әмәлпәрвәр ики кәнчин јүксәк мәнәвијјаты гаршысында сон борчуму јеринә јетириб диз чөкүрәм. Ордуларга гаршы әјилмәјән дизләр сизә гаршы бүкүлмәлидир. Горхмаз, сән дә диз чөк.

Һәр икиси диз чөкүр

Агшин (сәһнә ардындан) — Онлар бурадан һеч бир јана кечә билмәздиләр. Арајын, бир-бир чәсәдләри јохлајын.

Горхмаз — Одур, Агшин кәлир. О кимдир. Солмаз олмасын!

Елхан — Бәли, одур, одур, сәннин гылынчын јанындадырмы?

Горхмаз — Јанымдадыр. Анчаг онунла, лазым кәлирсә мән өзүм чарпышачағам. Сән јаралысан, онсуз да галха билмәзсән.

Елхан — Јох, јох, сән артыг чарпыша билмәзсән. Лакин мән јаралы олсам да һәлә өлмәмишәм. Будур, бурада гылынч вардыр. Анчаг гырыгдыр.

Гылынчы көтүрүр. Агшин, Рәби, Солмаз вә башга әсирләр кәлирләр

Агшин — Кимдир?

Елхан — Кими истәјирсиниз?

Солмаз — Елхан...

Елхан — Солмаз!

Агшин — Онлардыр, бурададырлар. Тапдым, чох шүкүр, о сағдыр. Елхан, заваллы гардашым!

Елхан — Јакын кәл, мән һәлә өлмәмишәм, мән һәлә сәннинлә чарпышачағам.

Солмаз — Елхан, аслан үрәкли икид!..

Елхан — Солмаз, сәни бу күндө көрмөктөнсө, нечин өв-өлчө өлмөдим.

Солмаз — Аман, сәнин көксүндөн ган ахыр. Сән жаралысан. Бурахын, мән онун жараларыны сарыжым.

Агшин — Елхан, өзиз гардашым, тәслим ол! Сизин үзөриниз жалныз Эрәбистанын эрәбләри дежил, башлыча оларга, ана Түркүстанын көј монголлары жүрүрлөр. Бүтүн силаһдашларын тәслим олду. Сәнин гүввәтиндән истифадә илә баш галдырмыш Ширван шәһријарлыгы да артыг хәлифәнин һакимијәтнин тәсдиг едиб бојун әјди. Бах, ијирми илдән бәри динсизлик јувасы олан үсјан мәркәзи Хүррәм амансыз одларын бағрында гуру чубуглар кими јаныр. Сәнин ајаглар алтында тапданмыш, ғырылмыш барағын, будур, мәним әлимдәдир. Артыг һәр шеј битмишдир. Јетәр, гардашым, әл чәк динсизликдән. Дүнјаны ганунсузлуғла идарә етмәк олмаз. Кәл бир олан аллаһын доғру јолуна, дејинән лаилаһә илләллаһ, сән амандасан. Әмирәлмә’минин хәлифә сәнә бөјүк лүтфләр вә мәнсәбләр вә’д едир.

Елхан — Агшин, мән күчлүләр мәрһәмәтинә гапынан һакимләр таптағында сүрүнән гарычгалардан дејиләм. Мән, ган соран аллаһлара, сүмүк кәмирән таңрылара баш әјмәрәм. Бу сөзләри сән мәним чәнәзәмә дејә биләрсән. Мән сағ икән тәслим өлмарам. Мән һәлә өлмәмишәм, мән һәлә чарпышачагам.

Агшин — Гој бүтүн дүнја билсин ки, мән бәр олан аллаһын јолунда, бөјүк ислам дини угрунда өз гардашыма гаршы силаһ галдырыб ону өз әлимлә һәлак едәчәјәм.

Елхан — Гој бүтүн тарих, гој кәләчәк азад бәшәријәт билсин ки, өз бөјүк әмәлини угрунда, өз доғма гардашыма гаршы мән дә силаһсыз дејиләм.

Чарпышырлар

Горхмаз — Елхан, сән һәлә көмәксиз дејилсән. Мән сәнинләјәм, сәни тәк бурахмарам.

Елхан — Оф! (Дејә көксүндән тутур, ғылынчы дүшүр, ғыхылдыр, ејни заманда әскәрләр архадан Горхмазы тутуб ғылынчымы алырлар, әлләрини сарыјырлар.)

Агшин — Тутун!

Әскәрләр вә өзү Елханын үзәринә атылыр.

Солмаз — Амандыр, өлдүрмәјин, јаралыны өлдүрмәздәр.

Күлкүн — О һамыны бағышлајырды.

Елхан — Солмаз, галх, ајагларда сүрүнмә.

Агшин — Әмирәлмә’минин хәлифәнин ирадәсиндән чыхылмаз. О, динсиздир. Шәриәт фитвасы илә чәзаланачағдыр.

Елхан — Мән, вериләчәк чәзаны көзләјирәм.

Солмаз — Оф, Елхан, күскүн һәјатымын соһ ишығы! Горхма, мән сон ғырпымда да сәнинләјәм.

Агшин — Бөјүк аллаһын дүшмәнләринә кимсә јанаша билмәз. Ајрылын, ајрылын!

Солмаз — Јох, јох, мән ондан ајрылмарам.

Елхан — Мән артыг кедирәм. Мәни тәле өзү онлардан ајырыр. Горхмаз, кәл, мәним әмәл мүбаризәмәнин ијирми иллик горхмаз гәһрәманы, кәл ајрылаг.

Горхмаз — Елхан, бөјүк инсан досту, мән һәмншә сәнинләјәм!

Елхан — Солмаз, Солмаз, артыг тәле сәни дә мәйдән һәмншәлик ајырыр.

Солмаз — Јох, мән сәндән ајрылмарам.

Елхан — Солмаз, сәнән һәјатымын батак күвәши! Ачыма, һәјат чох билимәздир. Ғылынч вә зәмчир дүнјасы чох јашаја билмәз. Сән сабаһ башгасы үчүн доға биләрсән. Јакни мән артыг әбәдилик кедирәм.

Агшин — Јетәр, јетәр, артыг ајрылын!

Солмаз — Јох, јох, мән сағ икән ондан ајрылмарам.

Агшин — Әмирәлмә’минин хәлифәнин ирадәсинә гаршы бәр зиһәјат дура билмәз. Ајрылын!

Рәби — Инсан күчә табедир. Ајрылын!

Ғылынчыны чәкиб икисинин ортасында чалыр. Елхан әлләри илә ғылынчы тутмак истәркән, Агшин ону, Рәби дә Солмазы тутуб ајырырлар.

Солмаз — Ајрылмарам, ајрылмарам, бурахын, мән өнсуз јашамағ истәмирәм. (Чарпыныр.)

Елхан — Бәли, мызраг сәәдат дүнјасынын бајгушудур. Олсун, олсун!

Агшин — Елхан, заваллы гардашым, сән икидсән, бу һалын мәни ачыдыр. Неч олмазса мәнә, мәнә ачын. Мән кәлиркән ғылынчымы Әмирәлмө'минин хәлифәнин ајагларына сәриб сәнинчин аман диләдим. О, сәни багышлајыр. Јалныз, кәл, гардашым, дағру јола. Дејинән лаилаһә илләллаһ!

Елхан — Агшин, Агшин, унутма ки, мән удула биләчәк бир кәртәнкәлә дејиләм. Оф, Агшин, билсән мән инди дә сәни нә гәдәр севирәм. Үзүндәки һәр бир бүрүшүк бүтүн чочуглуғуму хатғырладыр. Инди дә мән сәни гучмак, өпмәк, дәрдләримн сәнә сөјләмәк истәрдим. Јакин, һәјат нифрәт арамыздакы гара учурума Дүнјада ән чох севдијим, аралығым ики адамым вар иди. Бири О, бири сән! Јакин һәр икиси әлимдән алынды! Сәни Мәһәммәд алды, ону да сән.

Агшин — Елхан!

Елхан — Агшин, мән мәнәм, сән нәфәсимдә дә мән олачағам. Мән бүтүн динләри ачағ лаилаһә илләллаһадәк гәбул едирәм.

Агшин — Елхан, артыг Әмирәлмө'минин хәлифәнин сән тәклифидир, сәнә дејирәм. Солмаз, ал. (Гур'аны Солмаза верир, сонра Горхмазын әлиндәки ипи ачыб Рәбијә верәрәк.) Ал, ипи ат. (Рәби ипи алыб јахындакы јашыл ағачын будағындан атыр. Агшин Елханын бајрағыны ипин үзәринә санчарағ.) — Сән Солмазы чох севирдн. Ону да сәнә гајтарырам. Гаршында ики јал вар. Ја әли гур'аны Солмаз. Јахуд бајрағынын алтында көрүнән өлүм, учурум, дар ағачы! Интихаб ет!

Елхан — Мәним, бүтүн бәшәријәтин сәәдәт күнәшини гучмуш әмәлим, севкиләрин кениш фәзаларында учан фикрим, бүтүн кәинатын көзәлликләрини өпән истәкләрим, бу гуллуғ фарманынын әски дар чилдинә сығышдырла билмәз. Мәним үчүн бу бајазы гучмуш Солмаз, јарпағларына ган чиләнмиш бир

ччәкдән башга бир шеј дејилдир. Мәним көзләримдә артыг азад бәшәријәт вә азад диләкли јени бир әләм рәгс едир. Бу кениш, азад севкиләр дүнјасынын јолу исә ачағ бу ғырыг бајрағын алтындакы ачығлығдан кечир. Мән ону интихаб едирәм.

Солмаз — Мән дә сәнинчин ону интихаб едирәм.

Әлиндәки гур'аны дар ағачынын алтына атыр. Та узағлардан кечә эзаны ешидилдир. Елхан әзан сәсләри алтында дар ағачына јахынлашыр.

Агшин — Заваллы, бари аллаһ диванына кедәркән сән нәфәсимдә дејинән лаилаһә илләллаһ!

Елхан — Лаилаһә илләллаһ! Бах, о да дејир лаилаһә илләллаһ. Бу минләрчә инсанлары ханимансыз бурахын ачығлы одлар да дејир лаилаһә илләллаһ. Бу гара торпағлары бојајан күнаһсыз ганлар да дејир лаилаһә илләллаһ. Адәмдән-хатәмә кими бүтүн һәјат вә сәәдәт бајгушларынын јаратдығы бу дар ағачлары да дејир лаилаһә илләллаһ. Бүтүн һөбсханалар, бүтүн бу ғылынчлар, бу мызрағлар, гу гара ипәләр, зәңчирләр дә дејир лаилаһә илләллаһ. Бу гарышғалар кими ајаг алтына төкүлән инсан чәсәдләри, бу әлләр, бу ајағлар, бу кәлләләр, бу сүмүкләр, бунар, бунар да дејир лаилаһә илләллаһ. Јалныз мән демирәм. Јалныз мән, бир күнәшин телләри, бир вичданын чарпмасы, бир мәнәнын көрсәнишләри олан бәшәријәтин бу гардашлыг вә азадлыг бајрағы алтында тәк галыб сән нәфәсимдә дә лаилаһә илләллаһ демәјиб сизә вә бүтүн инсан гәссабларына гаршы учадан дејирәм: јохдур аллаһ, јахдур аллаһ! Јалныз мән сән нәфәсимдә дә инсан гаршы ичән һөкүмәтләрә, инсан сүмүкләри кәмирән ордулара гаршы тәк дуруб дејирәм: јохдур аллаһ, јохдур аллаһ! Јалныз мән сән нәфәсимдә инсан һәјатыны эһәрләјән, инсан диләјини зорлајан јапма ганунлара, тәригәтләрә, динләрә, мүхтәлиф бичимли ујдурма аллаһлара, јүз ијирми дөрд мин аллаһ тачиринин, јүз ијирми дөрд мин вичдан бајгушунун јаратдығы јапма, јарамаз әски гуллар дүнјасына гаршы үз-үзә дуруб учадан дејирәм: јохдур аллаһ, јохдур аллаһ! Мәнәм аллаһ! Мәнәм јер үзүндәки һәјат вә сәәдәтин јарадычысы! Мәнәм көјләрин дәринлијиндә, барлығын көзәллијиндә күлүмсәјән мөвхүдаты тәчәссүм етдирән, мәнәм аллаһ! Аллаһ мәнним өзүмдәдир.

Дејә ипи боғазына атыб асылыр. Бир тәрәфдә Солмаз, о бириндә Агшин, гаршыда Горхмаз вә Күлкүн Елханын ајағларында дәрин бир сүкутла дар ағачына да јанмыш; бүтүнсәһнәтәрпәнмәзбир көркәмлә дурмушкан та узағларда ешидилән «лаилаһә илләллаһ» вә Хуррәм шәһәриндән галхан ғызыл ғырпыг јанғын ишығлары алтында пәрдә епиркән

Агшин — Доғрудан да аллаһ вардырмы?

Пәрдә

Джафар Джаббарлы

НЕВЕСТА ОГНЯ

(На азербайджанском языке)

Редактору *Т. Чамилова*. Рәссамлары *Н. Бабајев, Ј. Сални-кис*. Бәдни редактору *Ј. Агајев*. Техники редактору *С. Габбизаде*. Корректору *С. Орукова*.

Язылымада верилмин: I/IV-1971-чи ил. тала ивзаланмыш
16.XII.1971 ч. ил. Кагыз форматы 70×103^{3/4}_{мм}. Чап в. 3,85.
Учот н.шр. в. 4,4. Сифарини . . . 203. Тиражи: 25.500. Гијмети
17 гоп.

Азербайжан ССР Назирләр Советинин Девләт Мәтбуат
Комитәси. „Кәңәлик“ н.шр.ијәти, Баки, һүсү һачыјен
күчәси, 4.

26 Баки комиссари адына мәтбуә, Баки, Әли Бајрамов
күчәси, 3.

